

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

О. В. Тагліна
Г. Ж. Іванова

Я у світі

4

клас

О. В. Тагліна
Г. Ж. Іванова

Я у світі

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2015

www.e-ranok.com.ua

УДК [304:37.016](075.2)

ББК 60я71

Т 13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2015 р. № 777)

Рецензенти:

Ткачова Наталія Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Павленко Валентина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Умовні позначки

— Дай відповідь на запитання

— Дослід

— Робота в парі

— Завдання, для виконання якого необхідно здійснити інформаційний пошук на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua або в бібліотеці

— Робота зі словником

— Поміркуй

Тягліна О. В.

Т 13 Я у світі: підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Тягліна, Г. Ж. Іванова. — Х. : Вид-во «Ранок», 2015. — 144 с. : іл.

ISBN 978-617-09-2487-2

Підручник «Я у світі» для 4 класу розроблено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальної програми.

Зміст підручника забезпечує виконання вимог щодо формування ключових і предметних компетентностей учнів: громадянської, комунікативної, соціальної; сприяє розвитку мотивації до навчання та творчої діяльності, а також формуванню навичок самооцінки й самоаналізу.

Кожний параграф містить рубрики: «Повтори те, що знаєш», «Поділися своїми думками», «Ознайомся з думкою інших людей», «Я дізнався, що...», «Я прагну...».

У підручнику також є завдання, для виконання яких необхідно здійснити пошук на електронному освітньому ресурсі.

УДК [304:37.016](075.2)

ББК 60я71

Для користування
електронними додатками
до підручника увійдіть на сайт:
<http://interactive.ranok.com.ua/>

Служба технічної підтримки:
тел. (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця
з 9:00 до 18:00).
interactive@ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-2487-2

© Тягліна О. В., Іванова Г. Ж., 2015
© Курдюмова О. І., ілюстрації, 2015
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2015
www.e-ranok.com.ua

ЛЮДИНА

§ 1. Неповторність кожної людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення. **i**

- Людина — це частина природи й частина ...
- Людина відрізняється від тварин тим, що вона ...

Поділися своїми думками

Розгляньте малюнок. Обговоріть із сусідом по парті, чи є на світі абсолютно однакові люди. Чим схожі та чим відрізняються ці хлопчики-близнюки?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Чи справді кожна людина є неповторною?

Знайди в словничку (с. 139) слово **неповторний**.
Довідайся його значення.

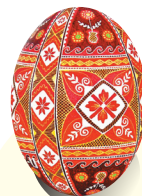
Розгляньте зображення писанок. **i**

Майстриня
Гулій Ольга
Михайлівна

Майстриня
Василишин
Оксана Іванівна

Майстер Горо-
децький Тарас
Йосипович

Яка з них тобі найбільше сподобалась? Чим писанки схожі? Чим вони відрізняються? Чому писанки вийшли різні? Чи подобається тобі, що вони різні?

Ознайомся з думкою інших людей

Світ, у якому ми живемо, багатий і різноманітний. Природа навколо нас яскрава й різнобарвна. Кожна істота на землі унікальна й неповторна.

Головним чудом світу є людина. Вона може мислити, творити, любити, вірити, цінувати дружбу, оберігати ближнього. Цим люди схожі.

Але кожен із нас — неповторна людина. Ми відрізняємось один від одного своєю зовнішністю: кольором очей і волосся, формою обличчя та носа,

зростом. Ми по-різному думаємо, сміємося та плачемо, співаємо та розмовляємо. У нас різні інтереси та здібності, різні характери.

Неповторність людини — це поєднання її здібностей, зовнішності та рис характеру. Завдяки своїй неповторності кожна людина доповнює світ. У світі однакових людей жити було б нецікаво.

 Поясни запис.

Неповторність людини = зовнішність + здібності + риси характеру

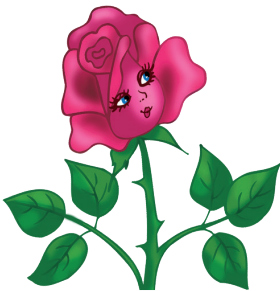
 Прочитай уривок із казки Василя Сухомлинського «Пурпурова квітка».

— Хто ти? — спитала Квітка.

— Я каштан. Каштанова Квітка.

— А чого ж ти не пурпурова? Чого ти біла, небо — блакитне, а дерево — зелене?

— Якби все у світі було однакове, то не було б і краси, — відповіла Каштанова Квітка.

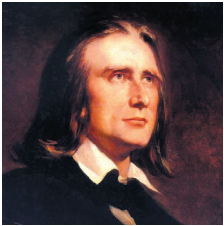
? Вибери речення, що виражає головну думку казки.

- Я не такий, як ти. Усі ми різні.
- Я сприймаю тебе таким, який ти є.
- Усі ми різні, і це прекрасно.

Якщо я чимось на тебе не схожий,
я цим зовсім не ображаю тебе, а, навпаки,
обдаровую.

*А. де Сент-Екзюпері,
французький письменник і авіатор*

Кожна людина — це неповторний світ.

Г. Гейне, німецький поет

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- кожна людина неповторна;
- неповторність людини — це поєднання її зовнішності, здібностей і рис характеру;
- неповторність людини — це велика цінність;
- я — неповторна людина.

Я ПРАГНУ

- сприймати й поважати неповторність кожної людини.

§ 2. Життя людини — найвища цінність

Повтори те, що знаєш

Закінчи речення.

- Я неповторна людина, тому що ...
- Мій друг (подруга) неповторна людина, тому що ...

Поділися своїми думками

Розглянь малюнки. Згадай казку Валентина Катаєва «Квітка-семицвітка», розкажи про бажання Жені. **i**

- ?** Уяви, що в тебе є чарівна квітка-семицвітка. Чого б ти забажав?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що є для людини найвищою у світі цінністю?

Знайди в словничку (с. 141) слово **цінність**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай уривок із казки Астрід Ліндгрен «Малий і Карлсон, що живе на даху».

...А через годину, як Малий лежав уже в ліжку, біля нього зібралась уся родина, ніби це був день його народження. Але тато сказав дуже поважно:
— Невже ти не розумів, що ми будемо хвилюватися? Не думав, що мама журитиметься й плакатиме?

Малий заворушився на ліжку.

— Ну чого було хвилюватися? — буркнув він. Мама міцно-міцно обняла його.

— Подумай тільки, а якби ти впав? — сказала вона.— Якби ми втратили тебе?

— Ви б тоді жалкували за мною? — з надією в голосі спитав Малий.

— Звичайно, жалкували б, а як же ти гадаєш? — відповіла мама.— Ти ж сам знаєш, що ми не віддали б тебе ні за які скарби на світі.

— Не віддали б навіть за сто тисяч мільйонів крон?

— Навіть за сто тисяч мільйонів крон.

— То я так дорого коштую? — здивувався Малий.

— Еге ж,— сказала мама і обняла його ще раз. Малий міркував собі: сто тисяч мільйонів крон, яка величезна купа грошей! Невже він справді може так дорого коштувати? Адже цуценя, чудове цуценя можна купити всього лише за п'ятдесят крон.

— Слухайте, тату,— сказав нарешті Малий,— якщо я справді коштую сто тисяч мільйонів крон, то чи не можна мені одержати з цих грошей п'ятдесят крон, щоб я купив собі маленького песика?

Яку цінність мала на увазі мама?

Розгляньте малюнок. Що ховав Коцїй Безсмертний у скрині під величезним дубом?

Ознайомся з роздумами психолога.

Життя насамперед

Головне, щоб усі були живі та здорові.

Все інше можна вирішити потім.

...Якщо будуть зіпсовані речі або меблі — можна купити інші. Якщо хтось вважатиме тебе боягузом або наклепником, — у нього ще буде час переконатися, що він помиляється. Якщо друзі виявляться невірними, можна знайти інших.

І тільки живих людей нічим не заміниш, а здоров'я іноді вже не повернеш.

Л. Петрановська

Уважно прочитай рядки з Конституції України.

Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Розділ II, стаття 27

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- життя є найвищою цінністю;
- ніхто не має права зазіхати на життя будь-якої людини.

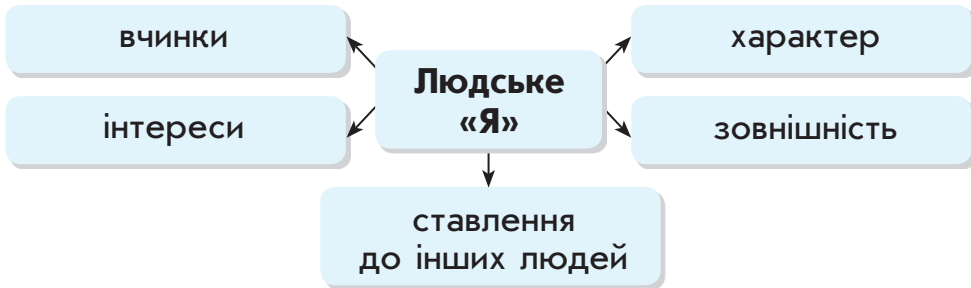
Я ПРАГНУ

- не завдавати шкоди ні собі, ні іншим.

§ 3. Людське «Я»

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Прокоментуй схему.

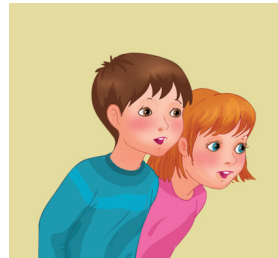

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які складові свого «Я» людина отримує від народження? Чого навчається протягом життя?

Що відчувають діти? Як ви про це дізналися?

Коли ти відчував страх, а коли радість? Де живуть страх і радість?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як навчитися розуміти себе й інших людей?

Знайди в словничку (с. 137, 139, 140) слова **особистість, почуття, емоції**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Кожен улаштований по-своєму, і немає людини, яка була б закінченим лиходієм. Немає й таких, хто поєднував би в собі всі достоїнства: красу, стриманість, розум, смак і вірність. Кожен гарний по-своєму, і важко сказати, хто ж насправді кращий.

Мурасакі Сікібу, японська письменниця

Ти вже знаєш, що в кожній людині є своє унікальне й неповторне «Я». Воно виявляється в зовнішності й людських якостях. Зовнішність: колір шкіри, волосся, форму носа — людина має від народження. А людські якості набуваються й розвиваються протягом усього життя. Людина розвиває мислення й мову, пам'ять і увагу, вчиться спілкуватися з іншими людьми, засвоює правила поведінки в суспільстві. Людину, яка працює над собою, виховує в собі позитивні риси характеру, намагається бути корисною іншим людям, називають особистістю.

Колись давно помітили, що в людини є два світи. Один — зовнішній світ. Це всі явища та предмети, що оточують людину. Їх можна побачити.

Другий — внутрішній світ людини. У ньому «живуть» думки, пам'ять, почуття, емоції, бажання, здібності.

Внутрішній світ кожної людини індивідуальний і неповторний, адже в кожного з нас різні бажання, почуття, емоції, характери. Для того щоб жити щасливо, дуже важливо пізнати себе, свій внутрішній світ, навчитися розуміти інших людей. Самопізнання — це виявлення своїх якостей, здібностей, рис характеру. Як це робити? Із чого починати? По-перше, думати, по-друге, спостерігати за собою, ставити собі запитання, по-третє, багато читати.

Яку людину називають особистістю?

Чого потрібно навчитися для того, щоб жити щасливо?

Що таке самопізнання?

Назвіть складові внутрішнього світу людини.

Прочитай уривок із казки Ігоря Вачкова «Чарівні дзеркала».

...Карі подивилася вниз і побачила на підлозі кошеня, яке лапкою мило мордочку. Раптом воно заговорило людським голосом.

— Це чарівні дзеркала. Їх тобі подарувала добра Чарівниця на день твого народження. У зеленому дзеркальці ти побачиш себе такою, якою уявляєш себе сама. У червоному — такою, якою

тебе бачать інші люди. А в блакитному дзеркальці — відображення такої, якою ти є насправді.

— Але чому ж у мене в дзеркалах така різна зовнішність? — розгублено запитала Карі.

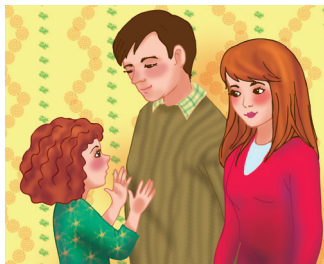
— Чарівні дзеркала відображають не тільки зовнішність,— муркочучи сказало кошеня.

Що відображали чарівні дзеркала?

Проведи дослідження «Як виникають почуття».
Розглянь малюнки.

Яка мрія була в Ганнусі? Чи здійснилася вона?
Що відчуває Ганнуся?
Як ти дізнався, що Ганнуся щаслива?

? Яке бажання було в Ромчика? Чи здійснилось воно? Які почуття виникли в Ромчика? Що підказує, що Ромчик сердиться?

! Почуття людей пов'язані з їхніми бажаннями. Здійснюються бажання — люди радіють, почуваються задоволеними, щасливими. Не здійснюються — люди засмучуються або сердяться. Робити висновки про почуття ми можемо за емоціями, що виявляються в жестах, позі та виразі обличчя людини.

Немає нічого поганого в тому, що люди засмучуються або сердяться. Погано, якщо такі почуття тривають довго. І погано, якщо людина через свої негативні емоції ображає інших. Ось чому треба вчитися володіти своїми емоціями.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- людину, яка працює над собою, виховує позитивні риси характеру, намагається бути корисною іншим людям, називають особистістю.

Я ПРАГНУ

- навчитися розуміти інших людей.

§ 4. Справжня особистість

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Особистість — це людина, яка ...

Поясни запис.

Успіх = здібності + працелюбність

Кого, на твою думку, називають славетними людьми? Кого зі славетних українців ти знаєш? Які риси характеру допомогли цим людям досягти успіху?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чому зображених на фото людей вважають справжніми особистостями?

Ольга Свідерська — спортивна гордість України, плавчиня, майстер спорту міжнародного класу, володарка багатьох золотих медалей чемпіонату світу з плавання серед спортсменів з ураженням опорно-рухового апарату та вадами зору.

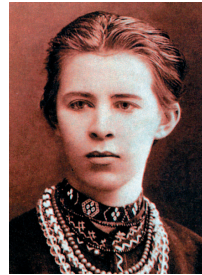
На чемпіонаті світу з плавання у Монреалі вона виграла сім золотих медалей і встановила шість світових рекордів.

Єгор Демент'єв — український велогонщик, дворазовий чемпіон літніх Паралімпійських ігор 2012 року.

2011 року він потрапив у ДТП й отримав перелом хребта. Єгор провів у ліжку чотири місяці. Лікарі заборонили йому вставати, але він подолав хворобу й знову займається своїм улюбленим видом спорту.

Леся Українка — ніжна, тендітна, надзвичайно талановита жінка. Тяжко хворіючи, вона перемагала біль і не припиняла писати вірші. Леся Українка не корилася долі, вона була мужньою людиною.

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Яку людину вважають справжньою особистістю?

Знайди в словничку (с. 141) слово **успіх**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Поясніть прислів'я.

- Хто не стикався в житті із труднощами, ніколи не стане справжньою людиною.
- Воля і кризь скелю пройде.
- Хто жив для народу, той житиме вічно.

Прочитай притчу.

Двоє друзів і старий жебрак

В одному селі жили двоє друзів — Андрій і Сергій. Якось, коли вони сиділи і мріяли про великі подвиги, завдяки яким їхні імена залишаться у віках, до них із проханням принести води звернулася стара хвора сусідка. Андрій відповів, що йому треба готуватися до великих справ, тому ніколи займатися дурницями. А Сергій мовчки встав і приніс води. Після цього він став щодня заходити до хворої жінки, щоб допомогти їй.

Іншого разу до друзів підійшов старий жебрак і попросив нагодувати його. «Не заважай,— сказав йому Андрій,— ти всього лише старий жебрак, а я думаю про те, як нагодувати всіх людей на світі». А його друг встав і виніс із хати коржик. Старий подякував йому і сказав: «Не той жебрак, у кого кишенья з дірою, а той, у кого душа

порожня. Не той великий, хто сам про себе так думає, а той, кого люди таким вважають за справи його».

Минув час. Один із друзів став базікою та неробою, а інший, незважаючи на молодість,— одним із найшанованіших людей, до думки якого прислухалися навіть старі. Слава про доброго й мудрого юнака живе й досі, а про іншого ніхто не згадує.

За що люди стали поважати Сергія? Чому вони вважають його особистістю?

Поясніть вислів.

Люди стають успішними у хвилину, коли вони вирішили, ким бути.

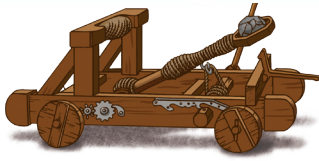
Архімед, давньогрецький учений

Дізнайся про видатного вченого.

Видатний учений Архімед народився й жив у Стародавній Греції, у місті Сіракузи на острові Сицилія. Він запропонував зручний спосіб обчислення площі різних геометричних фігур: трикутника, круга, циліндра, конуса.

Архімед був видатним інженером свого часу. Йому належить понад сорок винаходів, серед яких «архімедів гвинт», планетарій, механізми для підняття важких речей, бойові металеві машини.

Коли римське військо під командуванням Марцелла напало на Сіракузи, учений став організатором інженерної оборони міста. Потужні катапульти прицільно стріляли каменями. Берегові крани закидали кораблі противника кам'яними та свинцевими брилами.

Марцелл змушений був відступити: «Що ж, доведеться нам припинити війну проти геометра». Він перейшов до тривалої облоги міста. І тільки зрада допомогла римлянам захопити Сіракузи.

Полководець Марцелл наказав своїм солдатам зберегти життя вченого. Але римський воїн не впізнав Архімеда й убив його.

На могилі Архімеда встановлено пам'ятник із зображенням кулі та циліндра — символів його геометричних відкриттів.

Чому полководець Марцелл наказав своїм солдатам зберегти життя вченого?

Чому про Архімеда пам'ятають і тепер, хоча минуло вже багато часу?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- справжня особистість — це людина, яка долає перешкоди на шляху до мети, досягає успіху в житті, завжди готова допомогти іншим.

Я ПРАГНУ

- стати справжньою особистістю.

§ 5. Можливості людини

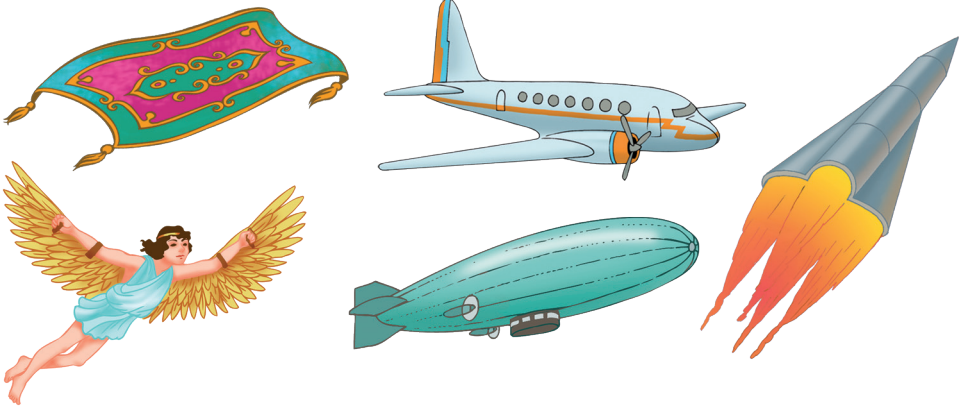
ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Чи можна назвати особистістю людину, яка самостійно приймає рішення й бере на себе відповідальність за свої вчинки? Чому?

Що може робити тільки людина? Обери відповідні слова з поданих: *стрибати, літати, плавати, зростати, розвиватись, дихати, думати, створювати, бачити, читати, їсти, пізнавати.*

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розглянь малюнки.

Чому людина змогла полетіти?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які можливості має людина?

Знайди в словничку (с. 139) слово **МОЖЛИВІСТЬ**. Довідайся його значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Поясніть прислів'я.

- Доки не впріти, доти не вміти.
- Не силою треба боротися, а вмінням.
- Хто що вміє, те і діє.

Ти вже знаєш, що від народження кожна людина має певні здібності. Одні гарно співають або малюють, інші швидко рахують або вправно рухаються. А є такі, що вміють створювати красиві вироби, які дивують інших. Але свій дар треба розвивати. Щоб удосконалити свої здібності, треба мати бажання, бути працелюбним і наполегливим.

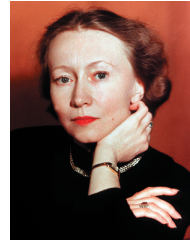

Прикладом працелюбності й наполегливості є видатний український письменник Іван Франко. Він народився в невеликому селі на Галичині. У дитинстві в батьківській кузні він прислухався до розповідей простих людей. Співчуття до бідних і покривджених великий Каменяр проніс крізь усе своє життя.

Івана Франка називають титаном праці, бо саме завдяки наполегливості він досяг великих успіхів: став відомим письменником і казкарем, громадським діячем, перекладачем.

Галина Уланова народилася в Санкт-Петербурзі в сім'ї артистів балету. Уже в дев'ять років вона вступила до Петроградського хореографічного училища. Дівчина зрозуміла, що життя балетного артиста — це постійна важка праця. Вона вражала всіх своєю завзятістю й працьовитістю. Найголовнішим словом у її житті стало «треба». Зовсім скоро маленька балерина стала однією з перших учениць у класі.

Після хореографічного училища Галина Уланова почала танцювати в театрі опери та балету. Не все в неї виходило відразу добре, і вона знову й знову тренувалася так, що в кінці заняття рушник був мокрим від поту. Звичка старанно працювати і принесла їй успіх.

Шанувальники балету називали її богинею. Навіть на вершині слави вона, як і завжди, ставилася до себе дуже вимогливо: рано вставала,

старанно працювала, ніколи не спізнювалася на репетиції, шанобливо ставилась до інших людей. Працюючи над роллю, багато читала.

Видатна балерина виховала чимало талановитих артистів балету. Учні згадують про неї як про доброго й терплячого вчителя.

Галина Уланова — єдина балерина, якій за життя було встановлено пам'ятники в Санкт-Петербурзі та Стокгольмі. У Голландії вивели сорт тюльпанів «Уланова». У квартирі, де жила всесвітньо відома балерина, тепер музей Галини Уланової.

Якими рисами свого характеру Галина Уланова вражала оточуючих?

Яке слово стало для неї найголовнішим у житті?

Закінчіть речення.

- Галина Уланова стала знаменитою балериною, тому що ...

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- кожна людина має великі можливості для досягнення будь-якої своєї мрії;
- для досягнення своєї мрії людина повинна мати бажання та бути працювитою і наполегливою.

Я ПРАГНУ

- наполегливо працювати, щоб досягти своєї мрії.

§ 6. Досягнення успіху

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Успіх — це ...
- Для досягнення успіху людині треба ...

Прочитайте притчу Дональда Біссета.

Дракон Комодо

Жив-був на світі дракон. Звали його Комодо. Він умів вивергати вогонь, і тому мешканці міста його боялися. Зачувши його кроки, всі розбігалися й ховалися. А не почути було неможливо, бо Комодо носив три пари взуття, адже у дракона було аж шість ніг! І всі шість черевиків разом та ще кожен черевик окремо жахливо рипіли.

Якось Комодо зустрів дівчинку Сюзі, яка його анітрохи не злякалася.

— Навіщо ти вивергаєш вогонь? — запитала вона.— Ти ж усіх лякаєш!

— Ну,— відповів дракон,— я... не знаю. Якось не думав про це. А що, більше не треба лякати?

— Звичайно, не треба,— сказала Сюзі.

— Гарзд, не буду,— пообіцяв Комодо.

Вони попрощалися, і Сюзі пішла додому. Уже сутеніло, а ліхтарник Чарлі чомусь не запалював вуличних ліхтарів, і перехожі не бачили дороги.

Виявилося, що він навіть не підводився цього дня із ліжка. Чарлі дуже втомився напередодні й не встиг ще як слід відпочити. Він спав і жував уві сні бутерброд.

А мер міста сер Вільям дуже сердився.

І тут Сюзі спало на думку, що треба робити. Вона побігла до печери Комодо і привела дракона в місто. Вони вдвох обійшли всі вулиці, дракон вивергав вогонь і запалював ліхтарі.

Жителі міста дуже зраділи і з того часу зовсім не боялися дракона. І кожен рік, коли ліхтарник Чарлі їхав у відпустку, вони кликали Комодо запалювати на вулицях міста ліхтарі.

Чому дракона Комодо спочатку всі боялися, а потім полюбили?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як досягти успіху?

Знайди в словничку (с. 141) слово **філософ**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай розповідь про відому людину.

У Стародавньому Китаї жив філософ Конфуцій. Народився він у знатній, але збіднілій родині. Батько його був хоробрим воїном і відзначався великою фізичною силою. Він загинув, коли Конфуцію було всього три роки. Мати померла, коли хлопцеві виповнилося шістнадцять. Дитинство Конфуція було важким і бідним, але це не завадило йому стати освіченою людиною.

*Конфуцій,
китайський
філософ*

У часи, коли жив Конфуцій, бути освіченим означало володіти шістьма видами мистецтв: виконувати ритуали (правила поведінки), розуміти музику, стріляти з лука, управляти колісницею, вміти читати і знати математику, тобто вміти рахувати.

Спочатку Конфуцій був чиновником (державним службовцем), а потім заснував першу в Китаї приватну школу. За переказами, у нього було три тисячі учнів. Він ділився з ними своєю мудрістю і невдовзі став дуже знаменитим. До нього за порадою часто зверталися правителі давньокитайської держави.

Чого ж навчав Конфуцій?

Він вважав, що кожна людина повинна чесно робити свою справу, бути доброю та справедливою й жити за таким правилом: «Чого собі не бажаєш,

того не роби іншим». У сім'ї мають бути добрі стосунки: старші люблять молодших і піклуються про них, а молодші шанують своїх батьків.

Після смерті Конфуція на його честь у Китаї було побудовано кілька храмів. Будинок мудреця перетворено на музей. Учення Конфуція поширилося не тільки в Китаї, але й по всьому світу.

Багато висловів Конфуція стали крилатими. Їх часто вживають сучасні китайці. Наприклад: «Серед трьох, що йдуть, напевно, знайдеться той, хто гідний стати моїм учителем» (тобто у кожного є свої достоїнства, тому люди повинні вчитися один в одного).

Хто такий філософ? Чого навчав Конфуцій?

Поясни вислови Конфуція і Г. С. Сковороди.

«Лише те помилка, що не можна виправити».

Конфуцій

«Найкраща помилка та, якої допускаються в навчанні». «Без бажання все важке, навіть найлегше».

Г. С. Сковорода

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- досягти успіху можна різними шляхами;
- знання мають велике значення в житті людини.

Я ПРАГНУ

- стати освіченою людиною.

§ 7. Наполегливість — важлива риса характеру людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Якими шляхами можна досягти успіху?
Доведи, що освіта має велике значення для людини.

Знайди в словничку (с. 141) слово **талант**. Довідайся його значення.

Прочитай притчу про таланти.

Один багатий чоловік збирався їхати в далеку країну. Залишаючи будинок на слуг, він забезпечив їх грошима. Одному дав п'ять талантів, другому — два, а третьому — один талант.

Минуло багато часу. Господар раптово повернувся й покликав своїх слуг, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами.

Виявилося, що перший вдало використав гроші й виручив ще п'ять талантів. Другий теж подвоїв отримане. Господар був задоволений і обіцяв нагородити працюючих слуг.

А третій приніс лише те, що йому було дано, бо просто закопав срібло в землю до повернення господаря. Господар розсердився і назвав слугу лінивим. За те, що слуга не подбав про примноження грошей, господар більше не довірятиме йому нічого.

Ось чому здібності людини відтоді зазвичай називають талантами. Кожна людина отримала щось: умілі руки або ясний розум, дар творити або просто добре серце. І це не має лежати мертвим грузом. Не можна «заривати талант у землю».

За О. Менем, богословом, проповідником

Чому не можна «заривати талант у землю»?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які риси характеру людини допомагають їй не «заривати свій талант у землю»?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

Секрет Пеле

Справжнє ім'я видатного бразильського футболіста — Едсон Арантіс ду Насіменту. Він народився 23 жовтня 1940 року в Бразилії в бідній родині. Футбол завжди був улюбленою грою Едсона. Його

батько в минулому теж був футболістом. Саме він став першим учителем сина. У сім років Едсон почав виступати за місцеву дитячу команду, у сімнадцять — став чемпіоном світу.

Двадцять один рік грав Пеле у футбол. Він став триразовим чемпіоном світу та дворазовим володарем Міжконтинентального кубка. Пеле визнано «Кращим спортсменом» і «Кращим футболістом ХХ століття».

У чому ж секрет Пеле? У його здібностях і характері. Пеле швидше за всіх бігав, вище за всіх стрибав. Незважаючи на свої видатні здібності, він багато тренувався, відпрацьовуючи футбольну техніку.

Король футболу завжди був доброзичливим, чуйним і м'яким у стосунках з оточуючими. Він ніколи не зазнавався і вважав, що футбол — це командна гра: «Без спільних зусиль перемога у футболі неможлива».

Після того, як Пеле залишив великий футбол, він пропагує його в різних куточках світу, знімається в кіно, пише пісні. Король футболу відкрив свою футбольну школу, у якій діти з бідних сімей навчаються безкоштовно.

Люди всього світу любили й люблять Пеле. Коли в Африці він брав участь у матчах, на два

дні припинялася війна. А коли Пеле написав автобіографічну книгу «Я — Пеле», неграмотні бразильці почали вчитися грамоти, щоб самостійно прочитати мемуари знаменитого співвітчизника.

Пеле каже: «Кожен хлопчик у світі хоче грати, як Пеле, і на мені лежить величезна відповідальність — показати їм не тільки яким повинен бути футболіст, але і якою має бути людина».

Завдяки чому Пеле став видатним футболістом?

Які риси характеру Пеле тобі сподобалися? Чому?

Пеле вважає, що на футбольному полі треба дотримуватися таких правил: «Думай, вирішуй, виконуй». А на твою думку, чи підходять ці правила для життя?

Прочитайте й поясніть подані вислови.

Треба бити вмінням, а не кількістю.

Сам гинь, а товариша рятуй.

За одного вченого трьох невчених дають.

Хто наляканий, той наполовину побитий.

О. Суворов, видатний полководець

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- наполегливість — важлива риса характеру, яка допомагає досягти обраної мети.

Я ПРАГНУ

- бути наполегливим у досягненні своєї мети.

ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ

§ 8. Роль спілкування в житті людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Золоте правило спілкування полягає ...

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Навіщо людині потрібне спілкування?

Розгляньте малюнки. Як спілкуються діти?

Чи потрібно вчитися спілкування?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке спілкування?
- Яку роль відіграє спілкування в житті людини?

Знайди в словничку (с. 141) слово **спілкування**.
Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Поясніть поданий вислів.

Спілкуйся з тими, у кого можна чогось навчитися. І буде твоє спілкування з друзями школою знань, а бесіда — вишукано приємним навчанням: дивись на друзів як на наставників і приправляй користь від навчання насолодою від розмови.

*Б. Грасіан-і-Моралес,
іспанський письменник і філософ*

Важко уявити наше життя без спілкування. Воно супроводжує людину скрізь: у сім'ї та школі, на роботі, під час занять спортом, у подорожах і за читанням книжок. Люди спілкуються задля обміну знаннями, досвідом.

Ти спілкуєшся з батьками, вивчаючи традиції своєї родини. Ти спілкуєшся з учителями, навчаючись читати, писати, рахувати, висловлювати свої думки. Ти спілкуєшся із друзями, навчаючись краще розуміти людей і себе.

Спілкування для людини — великий скарб.

Історія знає випадки, коли маленька дитина була позбавлена спілкування з людьми. Така дитина виживала в природному середовищі: шукала їжу, місце, де можна сховатись від негоди. Але за відсутності спілкування з людьми вона не набувала

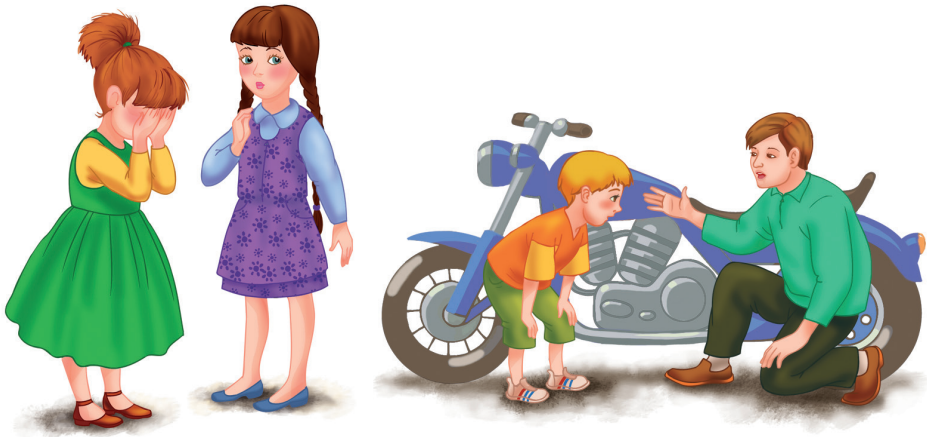
людських якостей: не вміла ходити на двох ногах, говорити, думати і взагалі робити те, що зазвичай уміють люди.

Людина стає людиною тільки в суспільстві: вчиться говорити, набуває різних побутових навичок, накопичує знання, вчиться розуміти себе та інших людей.

Спілкування приносить різні почуття, і не завжди вони бувають приємними. Щоб стосунки з людьми були корисними та приємними, треба вчитися спілкуватися.

Розгляньте малюнки. Як спілкування допомагає людині?

Проведи дослідження «Я спілкуюсь і навчаюсь». З ким ти спілкуєшся протягом доби? Розкажи, чого ти навчаєшся і що ти відчуваєш, коли спілкуєшся зі своїми рідними, друзями, учителями.

Прочитайте думки людей, що виникають під час спілкування. Виберіть ті з них, що роблять спілкування приємним і прийнятним для всіх учасників.

- Я важлива людина, а ти ні.
- Я важлива людина, і ти важлива людина.
- Мене слід вислухати, а на те, що ти говориш, можна не звертати уваги.
- Я хочу, щоб мене розуміли, і ти хочеш, щоб тебе розуміли.
- У мене є почуття, і в тебе є почуття.

Психологи вважають, що для успішного спілкування корисно знати ці важливі слова. Прочитай їх. Чи згоден ти з психологами?

- Шість важливих слів: «Я визнаю, що припустився цієї помилки».
- П'ять важливих слів: «Ти зробив це просто чудово».
- Чотири важливих слова: «А як ти вважаєш?»
- Три важливих слова: «Порадь, будь ласка».
- Два важливих слова: «Щиро дякую».
- Найважливіше слово: «Ми».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- спілкування дуже важливе для людини;
- без спілкування людина не розвивається.

Я ПРАГНУ

- вивчити правила спілкування й дотримуватися їх.

§ 9. Культура поведінки

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які правила поведінки ти виконуєш як учень?

Які правила поведінки ти виконуєш як молодший член сім'ї?

Які правила поведінки ти виконуєш у транспорті як пасажир?

Поділися своїми думками

Розкажи за малюнками, які правила поведінки порушують діти. До чого це призводить?

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Наїлися, встали і пішли

У старенької бабусі біля хати росте велика яблуня. Рясно вона вродила цього року. Аж гілля гнеться.

Прийшла осінь. Достигли яблука. Ідуть зі школи три веселі хлопці — Петро, Микола та Іван. Бачать, на дереві яблука висять, пахучі, червонобокі.

Петро й каже:

— Давайте попросимо в бабусі яблук.

Попросили. Бабуся й запрошує:

— Ідіть, діти, нарвіть собі яблук, їжте.

Нарвали хлопці повне відро яблук. Сіли, їдять. А недогризки біля хати кидають. Наїлися, встали й пішли собі додому. І подякувати забули, а про недогризки вже й казати нічого: лежать.

Устала старенька, зітхнула та й пішла недогризки збирати. Позбирала й козі віддала.

Як ви оцінюєте вчинок хлопців? Чи можна вважати їх вихованими? Яке правило поведінки порушили хлопці?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які існують правила культурної поведінки?

Знайди в словничку (с. 138) словосполучення **культура поведінки**. Довідайся його значення.

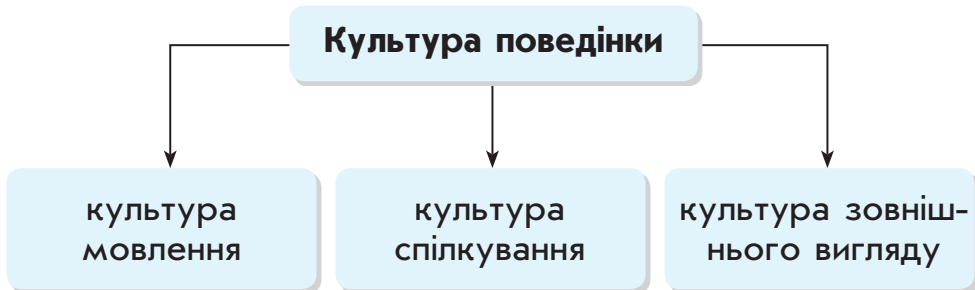
Ознайомся з думкою інших людей

У людині все має бути прекрасним:
і обличчя, і одяг, і душа, і думки.

А. Чехов, російський письменник

Розкажіть за схемою, із чого складається культура поведінки.

Прочитай уривок із книги Дмитра Ліхачова «Листи про добре та прекрасне».

Про виховання

Отримати гарне виховання можна не тільки у своїй родині або в школі, а й... у самого себе.

Треба тільки знати, що таке справжня вихованість.

*Д. Ліхачов,
видатний
філолог
та історик*

Я переконаний, наприклад, що справжня вихованість виявляється, насамперед, у себе вдома, у своїй родині, у стосунках зі своїми рідними.

Вихована людина — це та, яка хоче й уміє рахуватися з іншими, це та, кому власна ввічливість не тільки звична й легка, але й приємна. Це та, яка в рівній мірі ввічлива і зі старшим, і з молодшим роками і за станом.

Вихована людина з будь-якого боку не веде себе «голосно», економить час інших («Точність — ввічливість королів», — говорить приказка), обов'язково виконує дані іншим обіцянки...

В основі поведінки вихованої людини лежить турбота про те, щоб людина не заважала іншій людині, щоб усі разом почувалися добре...

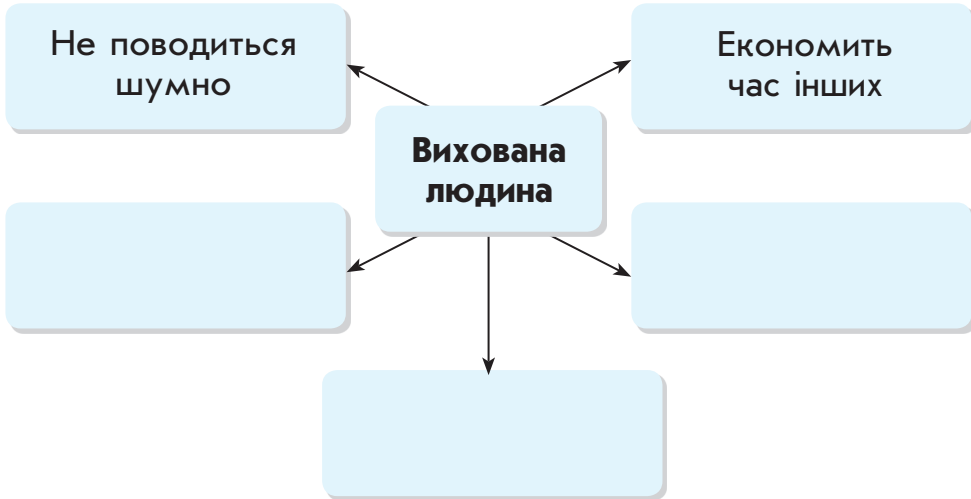
Для того щоб стати вихованою людиною, не треба запам'ятовувати сотні правил, треба запам'ятати одне — необхідність шанобливого ставлення до інших. А якщо у вас буде це і ще трохи винахідливості, то манери самі прийдуть до вас чи, краще сказати, прийде пам'ять на правила гарної поведінки, бажання й уміння їх застосувати.

Яку людину Дмитро Ліхачов вважає вихованою?

Доповніть схему, скориставшись змістом листа «Про виховання».

Які ознаки вихованої людини стосуються культури мовлення?

Які — культури зовнішнього вигляду?

Які — культури спілкування?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- головне правило культурної поведінки — шанобливе ставлення до людини.

Я ПРАГНУ

- виконувати правила культурної поведінки.

§ 10. Учимся бути культурними у спілкуванні, мовленні, зовнішності

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які «чарівні» слова ти знаєш? Вибери серед запропонованих слів спочатку слова прохання, а потім — слова подяки.

Будь ласка, прошу, доброго здоров'я, спасибі, перепрошую, добрий день, на все добре, здрастуйте, даруйте, вибачте, до побачення, привіт, не відмовте в люб'язності, простіть, дякую вам.

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Поясни, як ти розумієш прислів'я.

- Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.
- На неохайній людині всяка одежа погана.
- Ласкаві слова — що весняний дощ.
- Від теплого слова і лід розмерзається.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

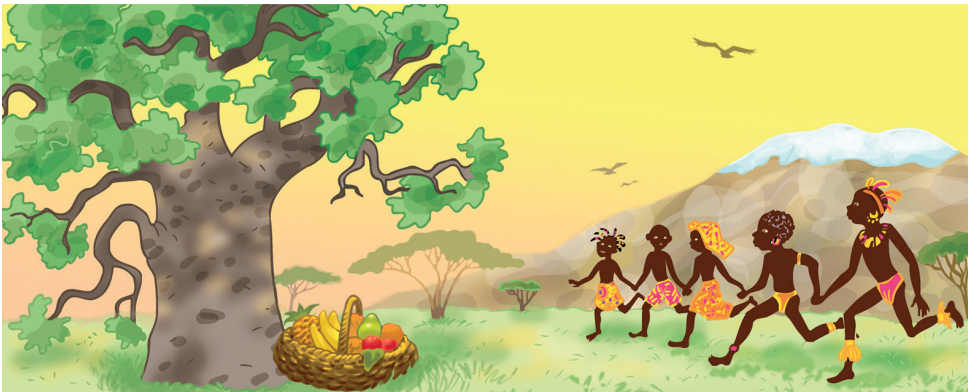
Прочитай оповідання. Поміркуй, чому діти так учинили?

Один учений запропонував дітям з африканського племені пограти. Він поставив біля дерева кошик із фруктами і звернувся до дітей: «Той

із вас, хто першим добіжить до дерева, отримає всі солодкі фрукти». Коли він зробив знак дітям почати забіг, вони міцно взялися за руки і побігли всі разом, а потім всі разом сиділи й насолоджувалися смачними фруктами.

Вражений учений запитав у дітей, чому вони побігли всі разом, адже кожен з них міг насолодитися фруктами сам. На це діти відповіли: «Обонато». На їхній мові це означало: «Я існую, тому що ми існуємо».

Хіба можна бути щасливим, якщо всі інші нещасні? «Обонато».

Як ти розумієш вислів «Я існую, тому що ми існуємо»? Чи дотримуються діти Золотого правила спілкування?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

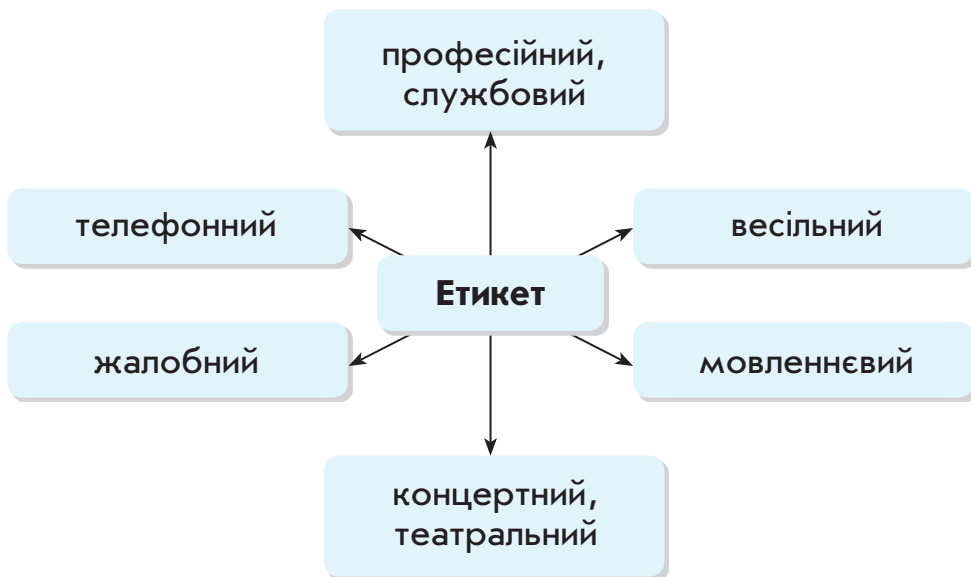
- Як дотримуватися правил культурної поведінки?

Знайди в словничку (с. 137–139) слова **культура мовлення, культура спілкування, етикет**. Довідайся їхні значення.

Правила різних видів етикету виходять з основних норм поведінки. Розкажіть за схемою, який буває етикет. **i**

Поясни значення прислів'їв.

- Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
- Добре тому жити, хто вміє говорити.
- Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам.
- Треба знати, де що казати.

Основні правила мовленнєвого етикету

1. Молодші першими вітаються з людьми старшого віку.
2. Чоловік першим вітається із жінкою.
3. У приміщенні першим вітається той, хто заходить.
4. Залишаючи приміщення, обов'язково прощаються.
5. У селі вітаються з усіма односельцями і навіть із незнайомими людьми.
6. Не можна вживати брутальні, лайливі й образливі слова.
7. Батьки не повинні сваритись у присутності своїх дітей.

Які з перелічених правил є правилами вітання та прощання? Чи намагаєшся ти виконувати ці правила?

Знайди фрази, які містять слова, що засмічують мовлення.

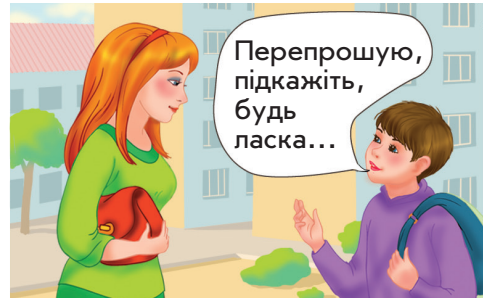
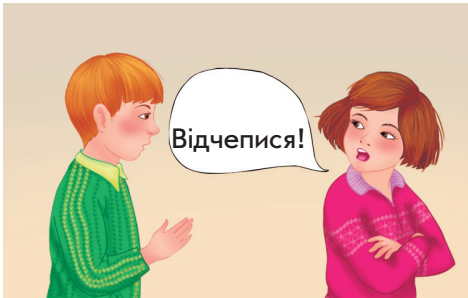
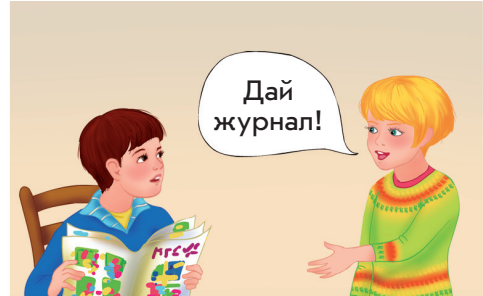
- Я, значить, дивлюся, а він, значить, ...
- У своєму мовленні вживай слова, значення яких розумієш.
- Вона, коротше, говорить, говорить, а я, коротше, ...
- У Наталі волосся коротше, ніж Тетяни.
- Цей вислів дуже складний.
- Я, цей, пішов у кіно, а там, цей ...

Проведи дослідження «Правила культурного спілкування».

Які ситуації та репліки є прикладами культурного спілкування? До яких наслідків може призвести порушення правил культурного спілкування?

Наведи приклади ситуацій, коли треба говорити тише або гучніше, ніж зазвичай.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- ставлення оточуючих до людини визначається її поведінкою.

Я ПРАГНУ

- дотримуватися правил культурної поведінки.

§ 11. Правила поведінки в гостях. Правила гостинності

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Що мав на увазі філософ Конфуцій, коли стверджував: «Усі чесноти мають своїм джерелом етикет»? Поясни значення слова «етикет».

Поділися своїми думками

Що таке гостинність?

Розкажіть за малюнками, як зустрічають гостей у різних народів. Чи можна вважати гостинність відповідальною справою? **i**

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке гостинність?

Знайди в словничку (с. 136) слово **гість**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Які правила гостинності існували в Київській Русі?

А куди підете і де станете,— напоїть, нагодуйте краще стороннього; а ще краще вшануйте гостя, звідки він до вас не прийде,— чи простий, чи знатний, чи посол,— якщо не можете дарунком,— то їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях — або добрим, або лихим.

*Володимир Мономах,
Великий князь Київський*

Як ти розумієш прислів'я?

- Хто людям дім відкриває, той без друзів не буває.

Гостинність — народна традиція з любов'ю та повагою приймати й пригощати гостей, а також готовність і бажання це робити.

З давніх часів наші предки вірили, що «гість у дім — Бог із ним», тому гостей приймали щедро, мали навіть окреме приміщення, призначене для цього. Там був стіл із різними напоями

та стравами, накритий чистою скатертиною. Гостя обов'язково запрошували сідати, що пов'язано з різними прикметами: «Сідайте, аби діти спали», «Сідайте, аби квочки добре сідали (щоб рої сідали, щоб старости сідали, щоб усе добре сідало)». Пригощаючи, казали: «Чим багаті, тим і раді», «Чим хата багата, тим і рада», «Що хата має, тим і приймає».

Звичай ходити в гості й приймати гостей з'явився дуже давно. Вміння бути гостем, як і господарем, — справжнє мистецтво. Гостинність прищеплена не лише окремим людям, а й цілим народам. Ця риса характерна і для українців...

Які звичаї гостинності збереглися до наших днів? Як приймають гостей у твоїй родині?

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Матері ніколи...

До Толі, повільного, незворушного хлопчика, прийшов сьогодні гість — однокласник Сашко.

Толя дав йому книгу з малюнками, посадив на дивані, а сам пішов до буфета. Він знав, що там на нього чекає щоденна порція ласощів — баночка морозива.

Толя відчинив буфет, узяв баночку, ложечку й сів уминати. Коли він їсть морозиво, то забуває про все. Забув і про те, що на дивані сидить гість.

Коли вже доїдав, глянув на Сашка. Таким Толя ніколи його не бачив. Дивний якийсь він став. Немовби йому за щось дуже-дуже соромно.

Толя поставив баночку на стіл, підійшов до Сашка й питає?

— Що з тобою?

— Нічого. Мені треба додому,— тихо мовив Сашко, встав і вийшов із кімнати.

Толя ще більше здивувався. Він не міг збагнути, що трапилось.

— Мамо, чого Сашко пішов додому? — спитав Толя в матері, що поралась на кухні.

— Ніколи мені дивитися не тільки за Сашком, а й за тобою.

Чому Сашко пішов?

Як бути гарним гостем

- Приходь саме на ту годину, на котру тебе запросили.
- З повагою стався до господарів та інших гостей.
- Нікому не завдавай зайвого клопоту.
- Не засиджуйся в гостях занадто довго.

Як треба приймати гостей

- Точно вкажи запрошеному час, коли будеш на нього чекати, назви мету запрошення: день народження, дружній обід тощо.
- Гостей має бути стільки, щоб вони не заважали одне одному. Психологи вважають, що найкраща кількість запрошених — до 12 осіб.
- Будь уважним до всіх гостей, скільки б їх не було і ким би вони не були.
- Не залишай гостей самих. Якщо тобі треба вийти на хвилину, попроси в гостей вибачення.
- Місця за столом розподіли заздалегідь. Праворуч і ліворуч від господаря сидять найпочесніші гості.
- На дрібниці — розбиту склянку, розлитий соус — уваги не звертай.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- гостинність — це готовність, бажання приймати гостей;
- існують правила гостинності.

Я ПРАГНУ

- виконувати ці правила.

§ 12. Культура спілкування. Конфлікти

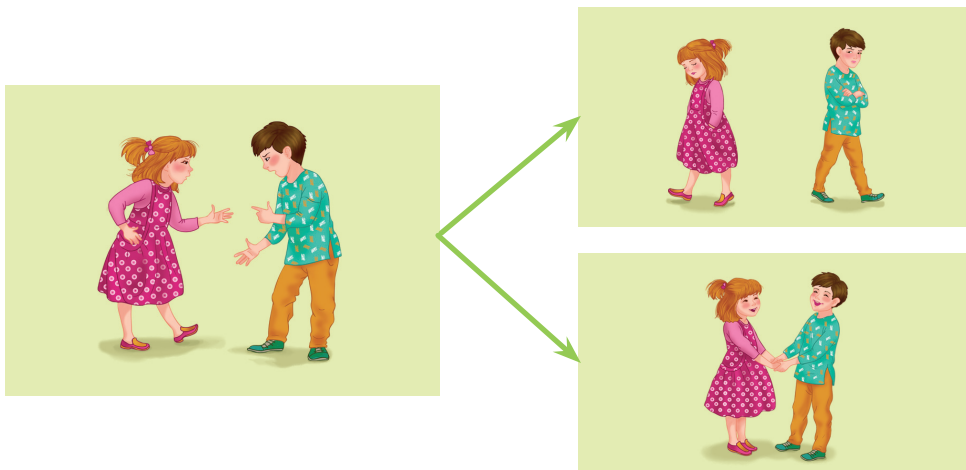
ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Прочитай слова. Добери з них синоніми до слова *сваритися*.

Лаятися, домовлятися, розглядати, сперечатися, цікавитися, конфліктувати, дискутувати, битися, показувати.

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ти розумієш, що таке конфлікт?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке конфлікт?

Знайди в словничку (с. 137–140) слова **конфлікт**, **обговорення**, **дискусія**, **сварка**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Як ти розумієш висловлювання?

При старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а ще найбільше розумом вбирати, не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато, очі тримати донизу, а душу — вгору.

*(Володимир Мономах,
Великий князь Київський)*

Прочитайте вірш Марії Пригари. Чому на дівчинку сердяться в школі? Чи можна сказати, що вона постійно конфліктує зі своїми однокласниками? Дайте пораду дівчинці щодо її поведінки.

Тихенька дівчинка

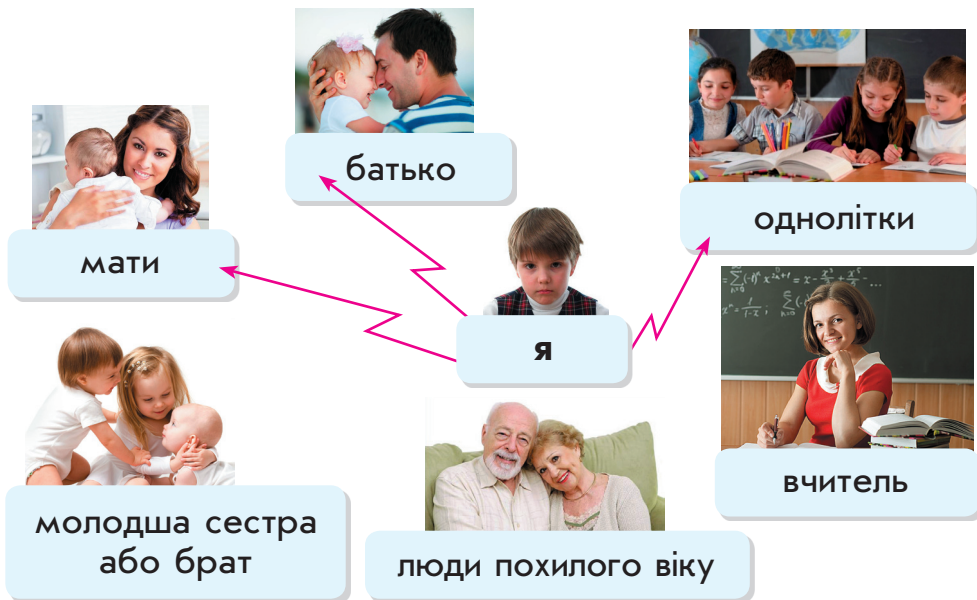
Чого це на мене так сердяться в школі?
Тож я не чіпаю нікого ніколи.
Ні з ким не сварюся, сиджу собі тихо,
А з цього виходить одне тільки лихо.

Оце я сказала — така в мене звичка, —
 Що в Галі, як мишачий хвостик, косичка.
 Що в Каті спідничка — неначе з рогожі,
 Та ще й черевички на човники схожі.
 Що в Тані волосся нечесане досі,
 Що очі в Мар'янки маленькі та косі,
 Що в зошиті в Лесі самі тільки плями:
 Напевне, бруднючими пише руками.
 Я ж правду кажу їм... І що тут такого?
 Тож я не чіпаю ніколи нікого.
 Сиджу собі тихо і в школі, і вдома,
 І чом вони сердяться всі — невідомо!

Проведи дослідження «У які конфлікти я потрапляю?». Розглянь схему, яку намалювали діти. Розкажи, з ким вони конфліктують. Намалюй свою схему.

Прочитайте уривок із казки Юрія Чеповецького «Неймовірні пригоди М'якуша, Нетака й Непосидька».

... — Стривай! — вигукнув раптом Нетак. — Треба йти не так — треба крокувати строем!

Ця пропозиція всім сподобалася. Непосидько скомандував:

— Шикуйсь! — і одразу додав: — Цур, я перший! Я — командир!

— Ні, не так, — сказав Нетак. — Я — перший!

Тільки М'якушеві було байдуже, де стояти. Проте як же все-таки вишикуватися? Непосидько знав, що Нетака не перетакати. Він почухав за вухом і сказав:

— Гарзд, ставай першим, а я піду останнім.

І вони вишикувалися. Першим став Нетак, у потилицю йому — М'якуш, а останнім — Непосидько.

Що допомогло героям твору домовитися?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- конфлікт — це ситуація, за якої двоє або кілька людей не можуть дійти між собою згоди.

Я ПРАГНУ

- уникати конфліктів і вчитися їх розв'язувати.

§ 13. Культура спілкування. Давайте жити дружно

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Що таке конфлікт? До чого можуть призвести конфлікти? Що таке мирилки? Які мирилки ти знаєш?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ти розумієш вислів «У спорі народжується істина»? Чи доводилось тобі брати участь у спорі? Чим він закінчився?

Прочитай вірш Анатолія Костецького. Яким чином можна залагодити конфлікт між дітьми?

Славкові, що з квартири сорок
 Велосипед купили вчора.
 Він зразу в двір його потяг,
 Прудкого та дзвінкого,
 Все хизувався ним,
 Та нас не підпускав до нього.
 Просила Іра:
 — Славчик, дай, проїду до паркану! —
 А він Ірині: — Не займай,
 Бо дам — так враз одстанеш!
 Просив Юрко:
 — Ну дай хоч раз, проїду метрів двісті!
 А він Юркові: Ач який! Собі купи та їзди!
 І я просив. Та він:
 — Моє!
 І нам кататись не дає...

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які існують шляхи розв'язання конфліктів?

Знайди в словничку (с. 136–137) слова **гідність**, **доброзичливість**. Довідайся їхні значення.

Прочитайте притчу про Езопа.

Одного разу філософ Ксанф, рабом якого був Езоп, запросив гостей і звелів Езопу приготувати обід: першого дня — найгірший, другого дня — найкращий.

Першого дня на перше, на друге і на третє Езоп приготував язик.

— Чому ти подаєш одні язики? — запитали Езопа.

— Мені звеліли приготувати найгірший обід, а що може бути гірше за язик? Тільки тому, що ми маємо язик, ми засмучуємо одне одного, лаємося, брешемо, обманюємо, хитруємо й сваримось. Язик робить людей ворогами, руйнує міста, навіть цілі держави. Він приносить у наше життя горе й зло. Чи може бути щось гірше за язик?

Другого дня Езоп знову подав язик.

Господар і гості здивувалися.

— Мені веліли приготувати найкращий обід,— пояснив Езоп,— а що для філософа може бути краще за язик! За допомогою язика навчаємося, вирішуємо різні питання, просимо, вітаємо, миримося, даємо, отримуємо, виконуємо прохання, надіхаємо один одного. Язик допомагає нам будувати міста, розвивати культуру. Думаю, що немає нічого кращого за язик.

Що хотів підкреслити Езоп, приготувавши однакові найкращий і найгірший обіди?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

У своєму житті тобі доводиться сперечатися, заперечувати, не погоджуватися. Треба вміти робити це з гідністю. Що це означає?

По-перше, уважно вислухай людину, яка не згодна з твоєю думкою.

По-друге, якщо тобі щось незрозуміло, постав співрозмовнику запитання.

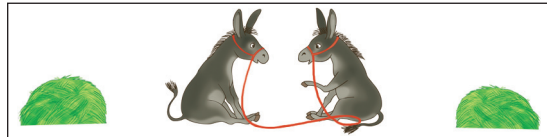
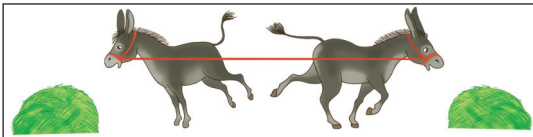
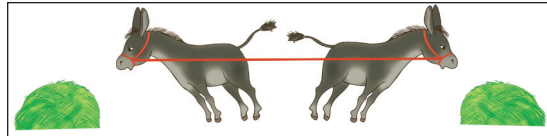
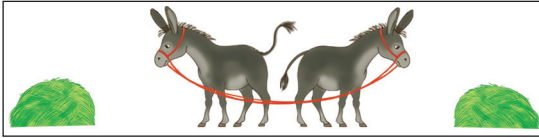
По-третє, намагайся говорити спокійно, ніколи не ображай супротивника словами: вони тільки розпалють суперечку.

Що означає «вміти сперечатися з гідністю»?

Розгляньте малюнки. Як осликам розв'язати конфлікт? Дайте їм пораду.

Які з поданих рис характеру допомагають залагодити будь-який конфлікт?

Доброзичливість, жадібність, охайність, поступливість, милосердя, сміливість, чесність.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- існує багато способів уникнути конфлікту;
- у розв'язанні конфлікту можуть допомогти доброзичливість, милосердя і поступливість.

Я ПРАГНУ

- не вступати в конфлікти й гідно поводитись під час їх розв'язання.

§ 14. Людські чесноти

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Людські чесноти — це ...

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розглянь зображення відомих тобі людей. Якими чеснотами відрізняються ці люди?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які чесноти є найважливішими для суспільства?

Знайди в словничку (с. 137–139) слова **милосердя**, **делікатність**. Довідайся їхні значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Поясни подані прислів'я.

- Не одежа красить людину, а добрі діла.
- Добре ім'я краще багатства.

Прочитайте притчу.

Одного разу один старий мудрий індіанець, вождь племені, розмовляв зі своїм онуком.

— Чому бувають погані люди? — запитав його допитливий малюк.

— Поганих людей не буває, — відповів вождь. — У кожній людині є дві половини — світла й темна. Світла половина душі закликає людину до любові, доброти, чуйності, надії, щирості. А темна уособлює зло, егоїзм, руйнування, заздрість, брехню, зраду. Це як битва двох вовків. Уяви собі, що один вовк світлий, а другий — темний. Розумієш?

— Розумію, — сказав малюк, зворушений до глибини душі словами діда. Хлопчик на якийсь час задумався, а потім запитав: — Але який же вовк перемагає в кінці?

Старий індіанець ледь помітно посміхнувся:

— Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш.

До чого закликає світла сторона душі людини?

Ми не робимо нічого великого, ми робимо мало, але з великою любов'ю.

*Мати Тереза, черниця,
засновниця добродійних місій*

Які чесноти притаманні матері Терезі та її помічникам?

Прочитай оповідання Василя Сухомлинського.

Чому дідусь такий добрий сьогодні?

Поліз Андрійко на шовковицю, бо привабили чорні ягоди. Навтішався вволю, а тут дощ пішов.

Пересидів Андрійко дощ. Хотів злазити з шовковиці, аж дивиться — сидить під шовковицею дідусь Петро. Вийшов після дощу в сад.

— Що ж його робити? — думає Андрійко.— Злазити з шовковиці — струсити на дідуся всю воду з листя, змокне під дощем, захворіє.

Сидить Андрійко, притулившись до гілки, боїться поворухнутися. Жде, коли дідусь до хати піде, а він все не йде. Вже сутеніти стало, коли підвівся дідусь, питає:

— Чому ти сидиш на дереві, онучку?

— Боюся струсити на Вас краплі, дідусю.

— Злазь, Андрійку!

Дідусь відійшов. Андрійко зліз із шовковиці. Дідусь пригорнув і поцілував Андрійка.

— Чому це дідусь такий добрий сьогодні? — з подивом подумав онук.

 Про яку чесноту, притаманну Андрійкові, свідчить його вчинок?

 Прочитай прислів'я. Які риси характеру людини засуджуються в народі?

- Хитрощами не довго проживеш.
- В роботі «ох», а їсть за трьох.
- У нього не розживешся і серед зими льоду.
- Не треба з тим жартувати, що болить.

Які чесноти народ поважає?

- Дружба та братство — найбільше багатство.
- Хто робить, той голим не ходить.
- Не краса красить, а розум.
- Кого почитають, того й величають.

 Наведіть приклади поведінки людей, у яких виявляються чуйність і працелюбність.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- найціннішими чеснотами є розумна доброта, співчуття.

Я ПРАГНУ

- виховувати у своєму характері такі чесноти.

ЛЮДИНА В СУСПІЛЬСТВІ

§ 15. Права громадянина

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Як називається країна, у якій ти живеш?

Кого називають громадянином?

У якому документі записано права й обов'язки громадян України?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Для чого потрібні правила життя в суспільстві?

Чи потрібно вивчати свої права й обов'язки?

Скориставшись таблицею, пригадай, які права ти маєш як дитина.

	Усі діти мають право на отримання інформації		Усі діти є рівні у правах, ніхто не повинен їх порушувати
	Усі діти мають право на відпочинок і дозвілля		Особлива турбота дітям-інвалідам
	Усі діти мають право на отримання освіти		Особлива турбота дітям без сімей
	Усі діти мають право на медичну допомогу		Кожна дитина має право на любов і піклування

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які права я маю як громадянин України?

Знайди в словничку (с. 136–140) слова **декларація, конституція, права, громадянські права, дискримінація**. Довідайся їхні значення.

Прочитай статтю 21 Конституції України.

Всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Що таке право? Чому всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

У вересні 2011 року на Генеральній Асамблеї ООН у Нью-Йорку було представлено малюнок, що став переможцем конкурсу «Логотип прав людини». Його автор — Предраг Штакіч із Сербії, спеціаліст з графічного дизайну.

Він так пояснює створений ним логотип: «У преамбулі Загальної декларації прав людини сказано, що права людини є основою майбутнього світу, в якому пануватимуть свобода, справедливість і загальний мир. Саме цю думку я і втілив у життя, створивши із двох універсальних символів — руки й голуба — новий символ».

Переможець конкурсу вважає, що навколо цього символу об'єднуються люди, здатні змінити світ на краще.

Чому логотип має вигляд долоні, схожої на голуба?

Прочитай вірш української поетеси Ірини Жиленко.

Дитя моє, права дитини
 Ти мушиш вивчити сумлінно.
 Це так потрібно, так важливо
 Напевно знати в наші дні:
 Коли з тобою справедливо
 Вчиняють, а коли і ні.
 Тож прочитай, завчи напам'ять.
 Порадь і друзям прочитать.
 Хай прочитають тато й мама,
 Закони всім потрібно знать!

Чому потрібно знати свої права?

Документи громадянина України

Твої права громадянина України

Ти маєш право на:

- життя та його захист
- громадянство
- відсутність дискримінації
- свободу совісті й релігійних переконань
- життя з батьками
- працю
- відпочинок
- захист життя і здоров'я
- освіту
- житло
- свободу слова
- отримання інформації
- користування досягненнями культури
- створення родини

Прочитайте вислів всесвітньо відомого мислителя.

Я не згоден з тим, що ви говорите, проте буду до останньої краплини крові захищати ваше право висловлювати свою думку.

Вольтер, французький філософ і письменник

Чому Вольтер готовий захищати права людей висловлювати думки, з якими він не згоден?

Розгляньте малюнки. Якими громадянськими правами ви користуєтесь у школі?

Пригадайте, у яких казках порушуються права героїв. Розкажіть про це.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- громадянські права мають усі громадяни України, у тому числі я;
- ніхто на має права порушувати мої права. Я теж не маю права порушувати права інших людей.

§ 16. Обов'язки громадянина

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які права має кожний громадянин України?
У якому документі записано ці права?
Хто їх гарантує?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи зобов'язані школярі добре вчитися?
Які ще обов'язки в них є?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке обов'язки?
- Які в мене обов'язки як громадянина України?

Знайди в словничку (с. 139) слово **обов'язок**. Довідайся його значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Обов'язок! Ти величне, велике слово. Це саме те велике, що підносить людину над самою собою.

І. Кант, німецький філософ

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Кожна людина повинна

Мати з Петриком сіли у вагон і їдуть відпочивати в далеке південне місто на берег теплого моря.

Вечоріло. Мати послала постіль на одній лавці собі, на другій — Петрикові. Хлопчик з'їв смачну булку з курячою лапкою і яблуко. Ліг на м'яку подушку й питає матір:

— Мамо, Ви казали, що поїзд веде машиніст. А вночі хто?

— І вночі — машиніст, — каже мати.

— Як? — дивується Петрик. — Невже він уночі не спить?

— Не спить, синку.

— Ми спимо, а він ні? — ще більше дивується Петрик.

— Ні...

— Як же це так? — не може зрозуміти Петрик. — Йому ж хочеться спати.

— Хочеться, але він повинен вести поїзд. Кожна людина повинна.

— І я повинен?

— І ти повинен.

— Що ж я повинен?

Про які обов'язки йдеться в оповіданні?

Прочитай вірш Сергія Решетіло.

«Я маю право!» — скрізь лунає.
 Права свої ж бо знає дівчора —
 Та все частіше забуває —
 «Обов'язки виконувать пора!»
 Куди не глянь — одні розумні...
 Усе, що хочеш, говори.
 А де поділися слова літературні?
 По коридорах чуються лайки.
 І де повага до усіх довкола,
 Чому ніхто не хоче зрозуміть?
 Права для всіх одні єдині,
 Не має права: інших не любить!

Про які права йдеться у вірші? Чому вони для всіх єдині?

Поясніть, як ви розумієте вислів «Права знай — обов'язки виконуй». Які у вас є обов'язки?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- існують не тільки права, а й обов'язки.

Я ПРАГНУ

- виконувати обов'язки громадянина України.

§ 17. Основні символи держави

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Як називається країна, у якій ти живеш?
Які основні символи нашої держави? **i**

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Що можна розповісти про країну за її символами?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які основні державні символи України?

Знайди в словничку (с. 140–141) слова **символ**, **суверенітет**. Довідайся їхні значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

(Конституція України, стаття 20)

Зверни увагу: усі назви державних символів України написано з великої літери!

Державна символіка уособлює державний суверенітет України, верховенство та незалежність влади. Святині Державний Прапор, Державний Герб та Державний Гімн символізують українську державність і конституційні цінності України, традиції та культуру українського народу.

Герб — це знак роду, міста, держави. У перекладі з німецької герб означає «спадщина». І це не випадково: адже з давніх-давен володарі різними знаками позначали свою маєтність.

Перші згадки про герби в літописах належать до X століття. Тризуб належить до найстаровинніших священних знаків.

У XI–XIII століттях князі Київської Русі використовували тризуб як власну відзнаку влади. За тривалий час він зазнав певних змін, але все-таки зберіг у зображенні свою первісну основу. Дослідники походження цього знака висловлювали багато припущень щодо суті самого знака, і всі погоджувались, що головним у ньому є число 3, тобто поєднання трьох основ життя.

Сучасний Герб України символізує спорідненість поколінь, мир і творчу працю. У наш час тризуб став символом відродження Батьківщини та її традицій, продовженням славетних сторінок історії України.

Що символізує Державний Герб України?

Прочитай вірш Наталки Поклад.

Прапор — це державний символ.
 Він є в кожній державі;
 Це для всіх — ознака сили,
 Це для всіх — ознака слави.
 Синьо-жовтий прапор маєм:
 Синє — небо, жовте — жито.
 Прапор свій оберігаєм,
 Він святиня, знають діти.
 Прапор свій здимаєм гордо,
 Ми з ним дуже і єдині,
 Ми навіки є народом
 Українським в Україні.

Що символізує Державний Прапор України?

Розкажіть, як потрібно ставитися до святинь.

Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн — святині українського народу. Коли піднімають Державний Прапор України і звучить Державний Гімн України, треба стояти не рухаючись.

Шанування державних символів України є обов'язком усіх її громадян.

Конституція України, Розділ II, стаття 65

Пам'ятай!

28 червня

День
Конституції
України

23 серпня

День
Державного
Прапора України

24 серпня

День
незалежності
України

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- шанування державних символів моєї країни є обов'язком кожного громадянина.

Я ПРАГНУ

- шанобливо ставитися до державних символів України: Прапора, Гімну й Герба.

§ 18. Турбота кожного про оточення. Люди навколо мене

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які обов'язки є в тебе?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи можна сказати, що основою щасливого життя кожної людини є турбота про неї? **i**

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке турбота?
- Як я можу дбати про людей навколо себе?

Знайди в словничку (с. 139–141) слова **оточення**, **турбота**, **піклування**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

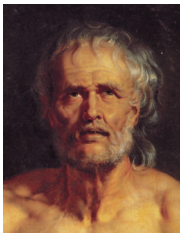

Яка спільна думка об'єднує подані висловлювання?

Всього більш убогих не забувайте, але наскільки можете по силам годуйте, і подавайте сироті, і вдовицю виправдуйте самі, а не давайте сильним губити людину.

*Володимир Мономах,
Великий князь Київський*

Людина, яка думає тільки про себе й шукає в усьому своєї вигоди, не може бути щаслива. Хочеш жити для себе — живи для інших.

*Сенека,
давньоримський філософ, поет*

Прочитайте лист Дмитра Ліхачова.

Що об'єднує людей

Турбота скріплює відносини між людьми, скріплює сім'ю, скріплює дружбу, скріплює односельців, жителів одного міста, однієї країни...

Якщо турбота спрямована тільки на себе, то виростає егоїст.

Турбота об'єднує людей, скріплює пам'ять про минуле і спрямована цілком на майбутнє. Це не саме почуття — це конкретний прояв почуття любові, дружби, патріотизму. Людина повинна бути

турботливою. Недбайлива або безтурботна людина — швидше за все людина недобра і не любляча нікого.

Як розуміє турботу Дмитро Ліхачов? Чому він вважає, що турбота об'єднує людей?

Прочитайте притчу.

Жила-була на світі сім'я. Вона була не мала. Понад 100 осіб налічувалося в цій родині. І на селяла вона ціле село. Так і жили всією родиною і всім селом.

Ви скажете: ну і що, хіба мало великих родин на світі? Але ця сім'я була особлива — мир і лад панували в ній. Ні сварок, ні лайок, ні, Боже упаси, бійок і чвар.

Дійшов слух про цю сім'ю до самого владика країни. І він вирішив перевірити, чи правду кажуть люди. Прибув він у село, і душа його зраділа: кругом чистота, краса, достаток і мир. Добре дітям, спокійно старим.

Здивувався владика. Вирішив дізнатися, як жителі села добилися такого ладу. Прийшов він до старшого в сім'ї: розкажи, мовляв, як ти досяг такої згоди і миру у своїй родині. Той взяв аркуш паперу й почав щось писати. Писав довго — видно, не дуже сильний був у грамоті. Потім передав аркуш владиці. Той узяв папір і почав розбирати каракулі старого. Розібрав і здивувався.

Три слова було написано на папері: любов, прощення, терпіння. І на решті листа: сто разів «любов», сто разів «прощення», сто разів «терпіння».

Прочитав владика, почував, як водиться, за вухом і запитав: «І все?»

«Так,— відповів старий,— це і є основа життя всякої хорошої сім'ї.— І, подумавши, додав: — І світу теж».

Що є основою щасливого життя великої родини?
Що є основою щасливого життя людства?

Якось на уроці вчитель написав на дошці:

Я й інші Я й Інші я й Інші.

Як ти думаєш, на що вчитель хотів звернути увагу дітей? Яке ставлення до себе і людей навколо є людяним?

Розгляньте малюнки. Розкажіть, хто потребує особливого піклування.

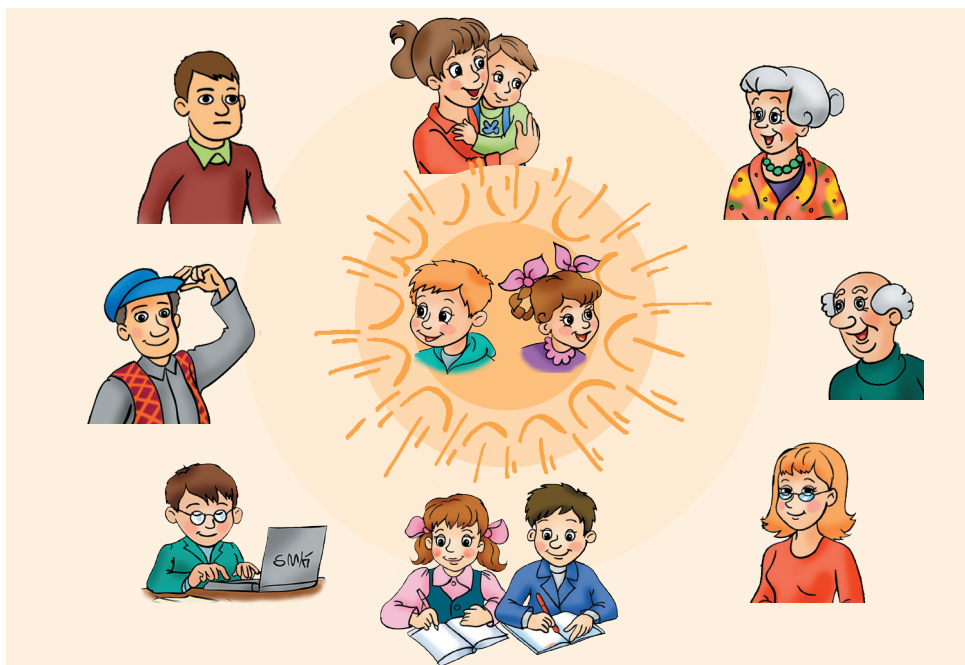

? Чому в суспільстві прийнято дбати про малих дітей, людей похилого віку і хворих?

i Проведи дослідження «Чим я можу допомогти іншим?» **i**

Дізнайся про виявлення милосердя та благодійності у твоєму місті (селі).

Виконай власний проект «Турбота об'єднує людей».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- турбота — це увага до інших людей.

Я ПРАГНУ

- турбуватися про людей навколо себе.

§ 19. Турбота кожного про довкілля. Я і природа. Я і довкілля

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Турбота — це ...
- Мир у родині — це ...

Поділися своїми думками

Порівняй малюнки. Що могло спричинити таку біду?
Чи потрібно піклуватися про довкілля?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як я можу піклуватися про довкілля?

Знайди в словничку (с. 137) слова **екологія**, **довкілля**.
Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай висловлювання Дмитра Ліхачова й уривок із його книги «Листи про добре та прекрасне».

«Пейзаж країни — це такий же елемент національної культури, як і все інше. Не зберігати рідну природу — це те саме, що не зберігати рідну культуру. Вона — вираз душі народу».

Надзвичайно правильна думка: «Невеликий крок для людини, великий крок для людства». Можна навести тисячі прикладів тому: бути добрим одній людині нічого не варто, але стати добрим людству неймовірно важко. виправити людство не можна, виправити себе — просто. Нагодувати дитину, перевести через вулицю старого, поступитися місцем у трамваї, добре працювати, бути ввічливим і ввічливою тощо — усе це просто для однієї людини, але неймовірно важко для всіх одразу. Ось чому потрібно починати з себе.

Добро не може бути нерозумним. Добрий вчинок ніколи не поганий, бо він безкорисливий і не переслідує вигідної мети і «розумного результату». Назвати добрий вчинок «поганим» можна тільки

тоді, коли він вочевидь не міг досягти мети або був «лжедобрим», помилково добрим, тобто недобрим. Повторюю, істинно добрий вчинок не може бути поганий, він поза оцінкою з точки зору розуму. Тим добро й добре.

Чи можна в тексті замінити слова *добрий, доброта* на слова *турботливий, турботливість*?

Чи згоден ти, що турбота про довкілля починається з маленьких кроків однієї людини?

Розгляньте плакат Всесвітнього фонду природи. Про що він попереджає?

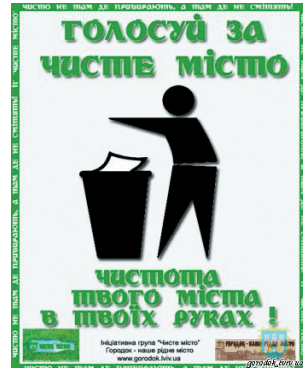
Прочитайте вірш Р. Воробйової. Яка біда може статися із Дніпром? Як можна врятувати річку?

Дніпро

Він стогне і плаче, наш сивий Славута.
 Закута в кайдани дніпрова вода.
 У нафтових плямах, у викидах бруду
 На поміч зове, щоб не сталась біда.

До чого закликають подані плакати?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- я можу подбати про збереження довкілля.

Я ПРАГНУ

- берегти довкілля.

§ 20. Турбота кожного про історичну та культурну спадщину

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Що ти знаєш про історію своєї сім'ї?
Чи знаєш ти, як виникло твоє прізвище?

ПОДІЛИСЬ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Що таке спадщина? Чи є у твоїй родині речі, які передаються від покоління до покоління? **i**

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке історична та культурна спадщина?

Знайди в словничку (с. 140) слова **спадщина**, **реліквія**.
Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Конституція України, Розділ II, стаття 54

Чому держава забезпечує збереження історичних пам'яток?

Як видатний учений розуміє любов до своєї країни?

Якщо ви любите свою країну, ви не можете не любити своєї історії, не можете не берегти пам'яток минулого. Ви не можете не пишатися славними традиціями.

Д. Ліхачов

Прочитай розповідь семикласника.

Сімейна реліквія — це дорога за спогадами рідних, залишена у спадок нащадкам рідними людьми.

Реліквією може бути будь-який предмет — від звичайної фотографії до коштовного каменя. Головне, що ним користувалися, дбаючи та оберігаючи, кілька поколінь однієї родини. І зовсім немає значення при цьому, якою є справжня вартість

реліквії — дорогий коштовний перстень чи про-
стеньке люстерко або вицвіла від часу світлина
прапрабабусі чи дідуся. Важливо, що ці речі не-
мовби розмовляють, розповідаючи нам про історії
свого роду. Зберігати сімейні реліквії — гарна тра-
диція, яка існує в багатьох родинах, у тому числі
й у нашій.

Я хочу розповісти про реліквію нашої сім'ї.
Цю історію я почув від своєї бабусі, яка розповіла,
що в її бабусі, а моєї прапрабабусі Марії, у хаті був
святий кут, і в ньому висіло багато ікон, які після
смерті бабусі Марії залишилися у спадок її доч-
ці — моїй прабабусі Ганні. Серед цих образів була
надзвичайно красива ікона із зображенням Мико-
лая Чудотворця. За сімейними переказами, саме
ця ікона несе світло й добро в сім'ю. Прабабуся
зуміла зберегти її під час війни, ховала в найпота-
ємніших кутках, переживаючи, щоб її не знайшли
й не забрали, тому що Миколаю всі молилися за
повернення рідних із фронту.

Цю ікону передавали по жіночій лінії. Прабабуся Ганна віддала ікону своїй дочці — моїй бабусі Нелі — і наказала продовжувати сімейну традицію.

Ікона на вигляд дуже стара, але надзвичайно гарна. Попри те, що минуло стільки років, вона добре збереглася. Обличчя Святого Миколая на ній, як живе. Особливо виразні очі, які немов дивляться на кожного, випромінюючи світло й доброту.

Наскільки стара ця ікона, залишається тільки здогадуватися, але моїй прабабусі вже могло б виповнитися 120 років.

*В'ячеслав Бондарев,
учень 7 класу Донецького ліцею № 12*

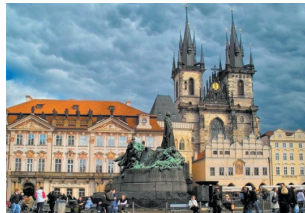
Яку річ називають сімейною реліквією? Чи має реліквію твоя сім'я?

Розгляньте фотознімки об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. Чи довелось вам відвідати Київ або Львів? Виберіть знайоме зображення й розкажіть, що ви знаєте про цей об'єкт.

*Києво-Печерська
лавра*

*Ансамбль історичного
центру Львова*

*Резиденція метрополитів на
Буковині*

Розкажіть, скориставшись схемою, що належить до культурної спадщини.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- я є спадкоємцем своєї сім'ї та свого народу.

Я ПРАГНУ

- вивчати й берегти історію та культуру свого народу.

§ 21. Відповідальність за правопорушення

Повтори, що ти знаєш

Що таке правопорушення? Хто такий правопорушник?

Поділися своїми думками

Чому кажуть: «Обираючи вчинок, ти обираєш і наслідки»?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Чи може дитина скоїти правопорушення?
- Якою є відповідальність за скоєння правопорушень?

Знайди в словничку (с. 136–140) слова **злочин, правопорушення, витівка, відповідальність**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай скорочене оповідання Миколи Носова.

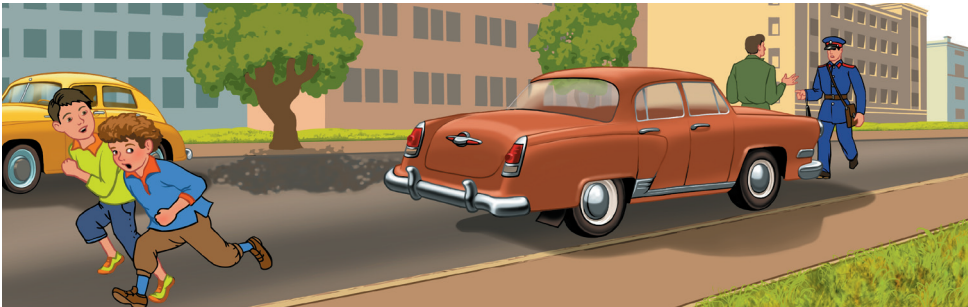
Автомобіль

Коли ми з Мишком були ще зовсім маленькими, нам дуже хотілося покататися на автомобілі, тільки це нам ніяк не вдавалося. Скільки ми не просили водіїв, ніхто не хотів нас катати.

Якось ми гуляли у дворі. Раптом бачимо — на вулиці, біля наших воріт, зупинився автомобіль. Водій з машини виліз і кудись пішов.

Ми підбігли. Мишко помацав бампер руками й запропонував сісти: «Проїдемо трохи й зіскочимо». Тут прийшов водій і сів у машину. Ми причепилися. Машина рушила і як помчить! Мишко злякався й каже: «Я зістрибну!» І вже почав опускати одну ногу. А за нами інша машина їде. Люди на тротуарі зупиняються, на нас дивляться. На перехресті міліціонер засвистів у свисток.

Мишко перелякався, зістрибнув на бруку, але руками за бампер тримається, а ноги по землі волочаться. Автомобіль зупинився. Підбіг міліціонер, номер машини записує. Шофер з кабінки виліз — всі на нього накинулися: «Не бачиш, що у тебе ззаду робиться?» А про нас забули. Відійшли ми вбік і бігом у провулок...

Як можна назвати вчинок хлопчиків — витівкою чи правопорушенням? Які наслідки міг мати їхній учинок? Чи справедливо було звинувачувати у скоєному водія?

Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням: «Від дитячої провини до злочину один крок»?

Обговоріть подані ситуації. Визначте, правопорушення це чи витівка.

- Учень користується на уроці мобільним телефоном.
- Учениця запізнюється на урок.
- Хлопчик потайки витяг із рюкзака однокласника цукерку.
- Старшокласник забирає гроші в учнів молодших класів.
- Хлопець кинув камінь у вікно трамвая.
- Учень пожартував, повідомивши міліцію про замінування школи.
- Під час гри один із товаришів отримав тілесні ушкодження.

Запам'ятай!

За законами України відповідальність за правопорушення настає з 14 років. Відповідальність за правопорушення дітей, молодших за 14 років, несуть батьки.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- за скоєння правопорушень доведеться нести відповідальність;
- до виповнення 14 років за мої протиправні дії відповідають батьки.

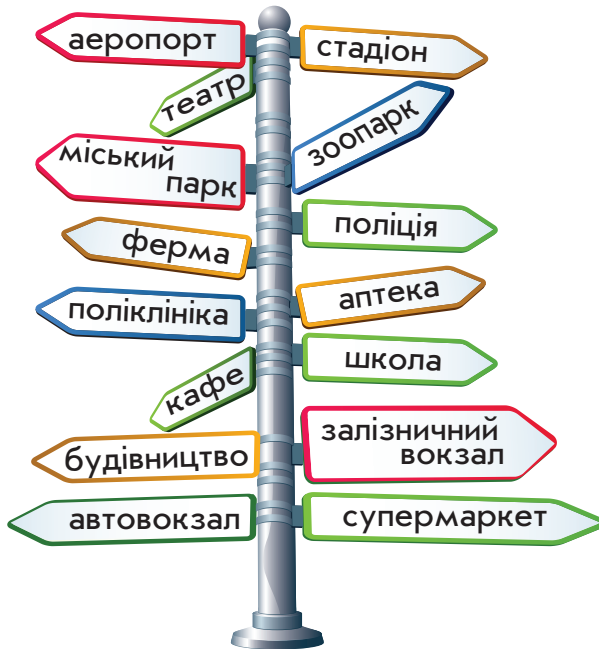
Я ПРАГНУ

- думати про наслідки своїх вчинків.

§ 22–23. Подорож Містом Майстрів

Розгляньте дороговказ Міста Майстрів. Розкажіть, які в ньому є підприємства й установи.

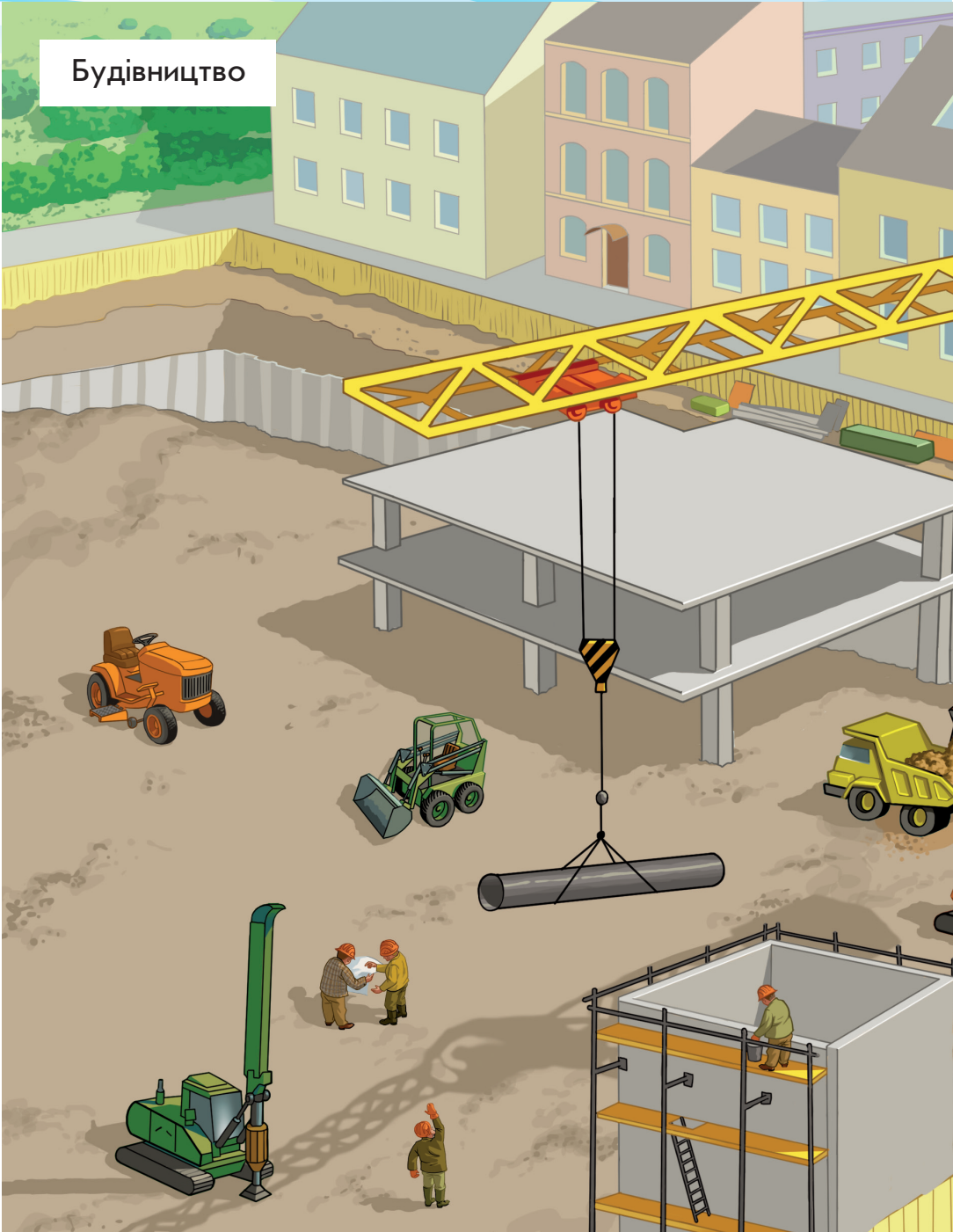

Здійсніть подорож на одне з підприємств або установ міста.

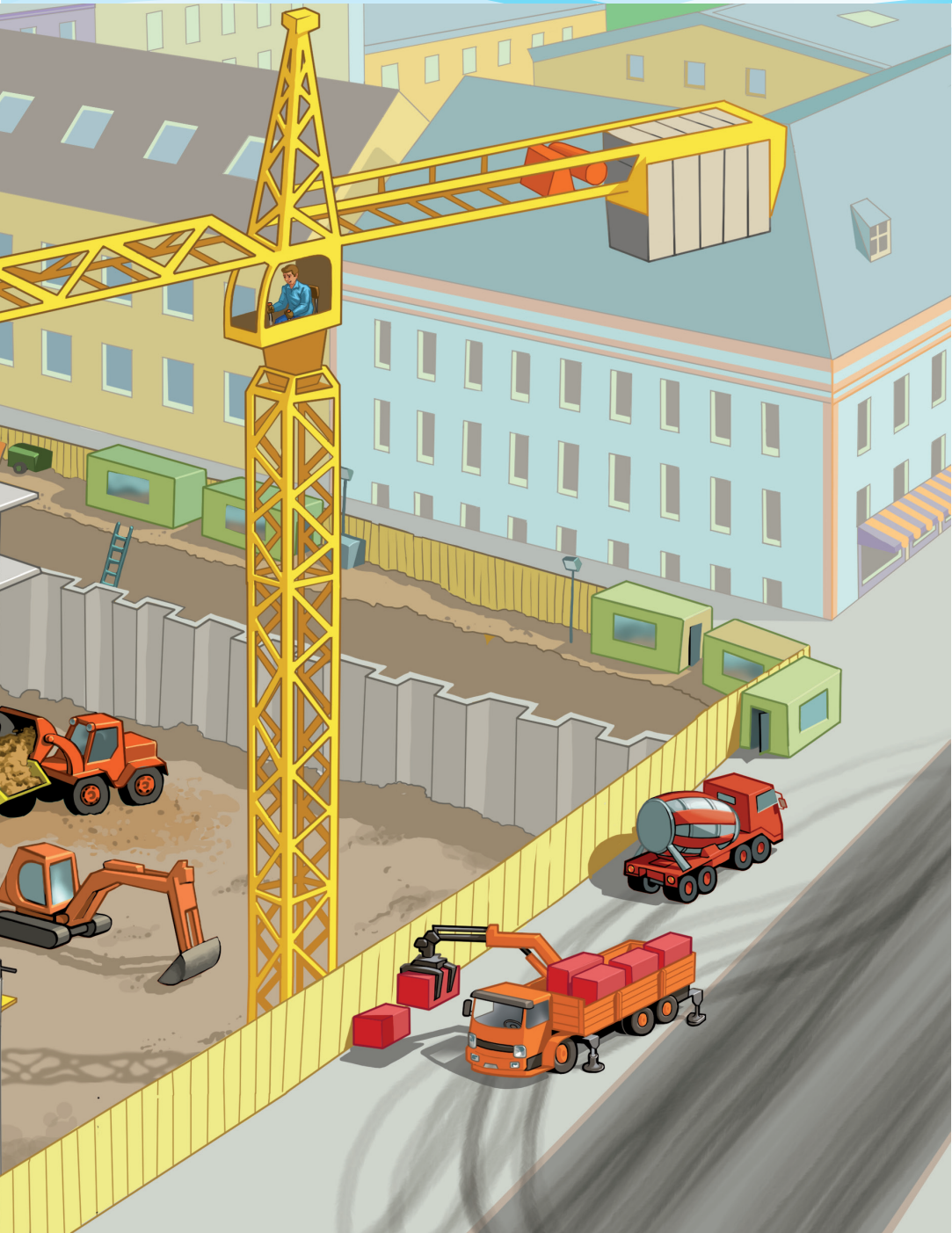
Працюйте за планом.

1. Визначте, люди яких професій працюють на підприємстві. У чому полягають їхні обов'язки?
2. Розподіліть між собою професії та ролі.
3. Складіть діалоги між працівниками обраного підприємства.

Будівництво

Транспорт

Ферма

ЛЮДИНА І СВІТ

§ 24. Планета Земля — наш спільний дім

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Яку планету зображено на малюнку?
Де на ній можуть жити люди?

ОЗНАЙОМЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Як ти розумієш наведені висловлювання?

Облетівши Землю в кораблі-супутнику, я побачив, яка прекрасна наша планета. Люди, будемо зберігати і примножувати цю красу, а не руйнувати її!

Головна сила в людині — це сила духу...

Земля ... Яка краса!

*Юрій Гагарін,
перший у світі льотчик-космонавт*

Хто живе на планеті Земля разом із нами?
Назвіть різних мешканців Землі.

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Хто живе на планеті разом зі мною?
- Чому Земля — наш спільний дім?

Знайди в словничку (с. 139–140) слова **планета**, **людство**. Довідайся їхні значення.

Прочитай подані висловлювання.

Коли ми усвідомимо свою роль на землі, нехай навіть найскромнішу й непомітну, тоді лише ми будемо щасливими.

Є таке тверде правило. Встав уранці, умився, привів себе в порядок — і відразу ж приведи в порядок свою планету.

*А. де Сент-Екзюпері,
французький письменник і авіатор*

Чи згоден ти з письменником? Як людина може привести в порядок свою планету?

Люди населяють планету Земля багато-багато років. Вони вивчають її, роблять зручною для життя. Сьогодні на планеті — величезна кількість різних країн, у яких живуть різні народи. Це неймовірне розмаїття культур, мов, традицій! Усе це разом і є людство, яке освоїло планету завдяки своєму розуму, вмінню працювати й пізнавати природу.

Будинок людства — це величезні простори, які населяють різні живі організми. Співіснування на одній планеті вимагає дотримання певних правил. Знання законів природи, розуміння наслідків своїх дій допомагає людству раціонально використовувати багатства планети, зберігати Землю живою, красивою, придатною для життя.

Знання законів, за якими розвивається суспільство, допомагає людям уникати воєн, жити дружно.

Прочитайте висловлювання.

Людині потрібні не три аршини землі, не садиба, а вся земна куля, вся природа, де на просторі вона могла б виявити всі властивості свого вільного духу.

А. Чехов, російський письменник, лікар

Чи погоджуєтесь ви з думкою А. Чехова? Навіщо людині вся земна куля?

Складіть «Правила спільного життя землян».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- планета Земля — це особливий, незвичайний дім, створений природою.

Я ПРАГНУ

- берегти планету, на якій живу.

§ 25. Різноманітність культур і звичаїв народів

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які країни й народи ти знаєш?
З якими країнами межує Україна?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Що таке культура?
У чому особливості культури українського народу?
Що ти знаєш про культуру інших народів світу?

Розгляньте малюнки. Чим відрізняються люди різних культур?

Розкажіть, які народні звичаї зображені на малюнках.

Представників яких народів, зображених на малюнках, ти знаєш?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які є культури та звичаї народів, що населяють Землю?

Знайди в словничку (с. 138–141) слова **культура**, **звичай**, **толерантність**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

Щороку 30 липня людство відзначає одне з важливих свят — Міжнародний день дружби.

Це свято ще зовсім молоде. Лише 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про його проведення. «Дружба між народами, державами, культурами й окремими особами може надихнути на зусилля забезпечити мир і дає можливість побудувати мости між суспільствами, які шанують культурну різноманітність», — наголошується в документі.

День дружби покликаний зміцнювати дружні стосунки між людьми всього світу, показати, що погляди, переконання, культури різних народів рівні між собою і заслуговують на повагу. Прагнення пізнавати інші культури, повага до них сприяють збереженню миру на Землі.

 Що треба робити для того, щоб між різними державами на Землі були дружні стосунки? Які приклади таких дружніх стосунків ти знаєш?

 Ознайомся з роздумами відомих українських письменників і народознавців.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група мають свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століть і освячені віками. Звичаї народу — це ті прикмети, за якими розрізняється народ не тільки в сучасному, а й в історичному минулому.

Звичаї — це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенаціональних справах.

Звичаї, а також мова — це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя й розвитку кожного народу.

У всіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світу, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку, бо він загублений для свого народу.

За О. Воропаєм та В. Скуратівським

Назвіть відомі вам народні звичаї. Поясніть, чому треба зберігати звичаї і традиції, які виробилися протягом багатьох століть.

За допомогою дорослих підготуй повідомлення «Різноманітність культур і звичаїв народів».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- культура кожного народу формується віками і є неповторною.

Я ПРАГНУ

- толерантно ставитися до культурних традицій і звичаїв різних народів.

§ 26. Найближчі сусіди України. Запрошення до подорожі

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Коли Україна стала незалежною державою?
Кому належить уся влада в Україні?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чому Україну називають республікою?
Чому Україну називають європейською державою?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- більше про свою Батьківщину — Україну.

Знайди в словничку (с. 136–140) слова **географічна карта**, **природні ресурси**. Довідайся їхні значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст. **i**

Україна розташована в центральній частині Східної Європи на перетині транспортних шляхів із Європи до Азії та зі Скандинавських країн до країн Середземномор'я. Це найбільша за площею країна Європи. Столиця України — місто Київ.

Лише невелику частину території країни займають гори Українські Карпати. Найвища точка України — гора Говерла (2061 м).

На півдні Україна омивається Чорним та Азовським морями. Озер у країні майже 20 тисяч, найбільше з них — Світязь — знаходиться в Поліссі. Понад 63 тисячі річок мають загальну довжину понад 206 тисяч кілометрів, а найбільша з них — Дніпро.

Рельєф території України сприятливий для розвитку сільського господарства, розміщення промислових підприємств, великих міст, прокладання транспортних шляхів.

Більша частина країни лежить у помірно-умовному кліматичному поясі з м'якою зимою і теплим літом. Кліматичні умови сприяли формуванню природних зон (мішаних лісів, лісостепу і степу) з родючими ґрунтами.

Багатством України також є моря, великі судноплавні річки (Дніпро, Дунай, Дністер), унікальні ландшафти Карпат.

Україна посідає провідні місця у світі з вирощування цукрових буряків, соняшника та картоплі, видобутку залізної та марганцевої руд, вугілля, виробництва сталі, сірчаної кислоти, мінеральних добрив, цементу.

Отже, є всі передумови для того, щоб Україна була багатою країною.

Розгляньте подані карти України.

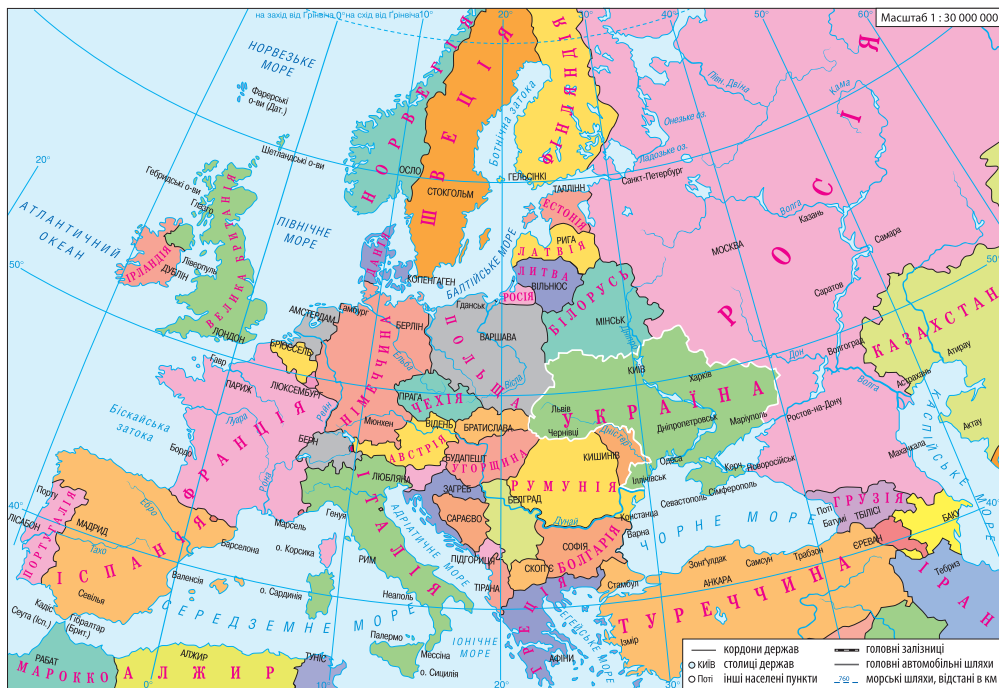
Знайдіть на фізичній карті України Карпати, Дніпро. Знайдіть на адміністративній карті свою область.

Знайдіть Україну на політичній карті Європи. Зі скількома країнами вона межує? Назвіть їх.

Цифрами на карті позначені:

1. Нідерланди	4. Словаччина	7. Молдова	10. Андорра	13. Боснія і Герцеговина	16. Албанія	19. Азербайджан
2. Бельгія	5. Швейцарія	8. Словенія	11. Монако	14. Сербія	17. Македонія	20. Туркменістан
3. Люксембург	6. Ліхтенштейн	9. Хорватія	12. Сан-Марино	15. Чорногорія	18. Вірменія	21. Сирія
						22. Ірак

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- Україна — найбільша країна Європи з багатьма природними ресурсами.

Я ВМІЮ

- знаходити свою країну на політичній карті Європи.

§ 27. Ми – мандрівники

Поділися своїми думками

Кого називають мандрівником?
Для чого люди подорожують?

Розгляньте малюнок.

Кого вважають першою українською мандрівницею?
Яким був маршрут подорожі?
На чому мандрували в давні часи? Як подорожують тепер?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

Подорожувати можна літаком, потягом або навіть на велосипеді й навіть пішки (якщо відстань невелика). А коли немає можливості поїхати або піти куди-небудь, можна подорожувати за допомогою книг або Інтернету, тобто здійснити віртуальну подорож.

Створимо кілька проектів. Як це зробити? Будемо працювати крок за кроком.

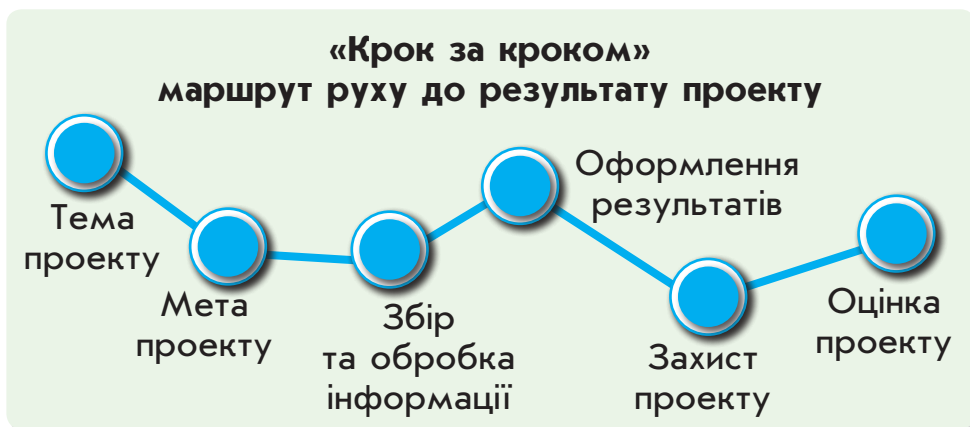
1. Як буде називатися наш проект?
2. Що ми повинні дізнатися?
3. Що нам потрібно для виконання проекту?
4. Чия допомога нам знадобиться?
5. Які джерела інформації нам можуть допомогти?
6. Що буде головним результатом нашого проекту?

Готуємось до роботи над проектом

На першому форзаці підручника знайдіть «План роботи над проектом».

Розгляньте подану схему.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- працювати над проектом треба крок за кроком.

Я ПРАГНУ

- виконати гарний проект.

§ 28. Подорож до Польщі

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

З якими країнами межує Україна?
Що об'єднує Україну й Польщу?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Про що б ви запитали у польських школярів, якби у вас була така можливість?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- більше про одну з найближчих сусідок України — Польщу.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст. **i**

Польща — країна в Центральній Європі, одна з найближчих сусідок України. Столиця держави — місто Варшава. Офіційною мовою є польська.

Основою польської економіки є промисловість. Клімат країни сприяє розвитку сільського господарства, у якому переважає вирощування картоплі та пшениці, свинарство, птахівництво та скотарство.

Культура Польщі має прадавню історію і зберігається в пам'ятках архітектури, книгах, витворах мистецтва, народних традиціях.

Вроцлав. Міська ратуша   Варшава. Палац культури та науки

Як ви розумієте подані польські приказки?

- Що край, то звичай.
- Де слов'янин, там і пісня.
- Яка голова, така й мова.
- З малої хмари буває великий дощ.
- Не щастя людину, а людина щастя створює.

Працюймо над проектом «Подорож до Польщі». Нам допоможе план роботи над проектом на першому форзаці підручника та схема «Крок за кроком» на с. 112.

Я ПРАГНУ

- виконати гарний проект і дізнатися про Польщу якомога більше.

§ 29. Подорож до Великої Британії

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Знайди на карті Велику Британію. Де розташована країна?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Про що б ви запитали у школярів Великої Британії, якби у вас була така можливість?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- про Велику Британію більше.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст. **i**

Повна офіційна назва Великої Британії — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Це одна з найбільших держав Європи. Вона складається із чотирьох «історичних провінцій»: Англія, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія. Столиця — Лондон — одне з найбільших міст Європи та найважливіший світовий фінансово-економічний центр. Державна мова — англійська.

Клімат у країні вологий і м'який. Озера й річки замерзають дуже рідко. У всі пори року дуже часто йде дощ. Крім того, Велика Британія знаменита своїми туманами, за що й дістала назву Туманний Альбіон.

Кожний, хто приїжджає до цієї країни, говорить, що вона здається єдиним великим красивим парком.

У Великій Британії і зараз дотримуються давніх традицій. Наприклад, якщо ви хочете познайомитися з якоюсь людиною, вас повинна представити один одному особа, яка знає вас обох.

Багато англійських сімей збираються за недільним обідом, до якого прийнято обов'язково переодягатися.

Англійська традиція чаювання в певний час, так званий «five o'clock», набула популярності в усьому світі. У Великобританії на цю церемонію запрошують лише найближчих людей.

Що в розповіді про Великобританію здалося тобі особливо цікавим?

Працюймо над проектом «Подорож до Великої Британії».

Я ПРАГНУ

- зробити гарний проект і дізнатися про Велику Британію якомога більше.

§ 30. Подорож до Китаю

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Знайди на карті Китай. Де розташована країна? Яке чудо світу є в Китаї?

Прочитай вислів давньокитайського філософа Конфуція. Поясни, як ти його розумієш.

Я не засмучуюсь, якщо люди мене не розуміють, засмучуюсь, якщо я не розумію людей.

Чому Конфуцій вважав, що головне — це розуміти інших людей?

Про що б ви запитали китайських школярів — ваших ровесників?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- про Китай більше.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст. **i**

Китайська Народна Республіка — це держава у Східній Азії. Її столиця — Пекін. Це найбільш населена країна у світі, у якій проживає одна п'ята частина населення Землі.

Китай належить до прадавніх цивілізацій, яка впродовж шести тисяч років увібрала в себе велику кількість держав і культур. Китайська система письма є однією з найстаріших і найскладніших у світі. Населення розмовляє на багатьох діалектах, а найпоширеніший — мандаринський, прийнятий за літературну мову, — є офіційною мовою держави й обов'язковим для вивчення у школах.

Китай є батьківщиною багатьох винаходів, які змінили долю людства. Серед них — папір, компас, порох і друкарство. Крім того, саме в Китаї з'явилися годинник, рибальський гачок, повітряна куля, сірники, зубна щітка, парасоля та багато іншого.

Що ти дізнався про Китай?

Поясніть, як ви розумієте китайське народне прислів'я.

Вчитися — все одно що плисти проти течії: зупинився — тебе віднесло назад.

Працюймо над проектом «Подорож до Китаю».

Я ПРАГНУ

- зробити гарний проект і дізнатися про Китай якомога більше.

§ 31. Подорож до Індії

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Знайди на карті Індію. Де розташована країна?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Прочитай давньоіндійський вислів. Поясни, як ти його розумієш.

- Загоюється рана від стріли, знову піднімається ліс, зрубаний сокирою, але не загоюється рана від злого слова.

Яка тварина в Індії вважається священною? Як із нею поводяться жителі країни?

Про що б ви запитали індійських школярів — ваших ровесників?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- про Індію більше.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст. **i**

Індія — країна, що славиться величезним культурним спадком, багатовіковими традиціями та яскравими архітектурними пам'ятками. Тут живуть надзвичайно мирні люди, які за останні 10 тисяч років не завоювали жодної країни.

Населення Індії налічує близько 1 мільярда 200 тисяч осіб і за чисельністю поступається тільки Китаю. А от за площею посідає лише сьоме місце у світі.

Найпоширенішою мовою Індії є гінді. У бізнесі, державному управлінні та вищій освіті широко використовується англійська. Обидві мови є офіційними.

Індія подарувала нам геометрію, алгебру, шахи. Популярна в наш час йога з'явилася саме в цій країні близько 5000 років тому.

У стародавній медицині Індії було добре відоме використання знеболювання.

До 1896 р. ніхто в світі, крім Індії, не видобував алмази. До прибуття британців у XVII сторіччі ця країна була найбагатшою у світі. Нині економіка Індії посідає 12 місце у світі, але проблемою цієї країни залишається низький рівень грамотності та бідність.

Що ти дізнався про Індію?

Працюймо над проектом «Подорож до Індії».

Я ПРАГНУ

- зробити гарний проект і дізнатися про Індію якомога більше.

§ 32. Усім світом охороняємо природу

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Що ти знаєш про Організацію Об'єднаних Націй? Чи входить Україна до складу ООН?
Чому потрібно охороняти природу?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розглянь фото, на яких зображено, що роблять люди різних країн для збереження природи. **i**

Біосферний заповідник
Асканія-Нова (Україна)

Заповідник
Масай Мара (Кенія)

Як ти думаєш, чи мала катастрофа в Чорнобилі наслідки не тільки для України, а й для інших країн?
Чому охороняти природу потрібно всім разом?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- про співробітництво України з іншими країнами світу щодо проблем охорони природи.

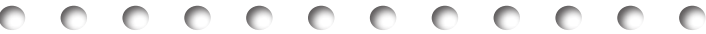

Знайди в словничку (с. 136) слово **біорізноманіття**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Як ви розумієте наведену цитату?

В озонову дірку подивився янгол:
— Господи, скажи їм, щоб вони схамену-
лись!

Л. Костенко, українська поетеса

Прочитай текст.

Стан природи в останні десятиліття погіршується: руйнівні урагани, повені, буревії, забруднення повітря, ґрунту та води, винищення величезної кількості тварин і рослин, кліматичні зміни. Усе це свідчить про те, що людство постало перед вибором: або воно змінить своє ставлення до природи, або незабаром перестане існувати.

У Декларації ООН про навколишнє середовище записано, що держави відповідають за те, щоб діяльність на їх територіях не завдавала шкоди доквіллю в інших державах.

Це особливо актуально для України, яка зазнала найстрашнішої у світі Чорнобильської катастрофи, через яку дуже великі території стали майже непридатними для життя рослин, тварин і людини.

Рішенням Генеральної Асамблеї ООН 1973 року створено міжурядову програму ЮНЕП, спрямовану на захист і поліпшення навколишнього середовища. До складу Ради керуючих ЮНЕП входять 58 держав, у тому числі й Україна.

Україна є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана з вирішенням глобальних чи регіональних проблем охорони довкілля. Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України є відповідальним виконавцем проектів «Збереження біорізноманіття Карпат», «Збереження біорізноманіття в українській частині дельти Дунаю».

Карпати

Дунай

У 2003 році в Києві працювала конференція «Довкілля для Європи», що свідчить про високий міжнародний авторитет України в галузі охорони довкілля.

GREEN PEACE

15 вересня 1971 року — день першої організованої акції екологів проти ядерних випробувань — вважається днем створення міжнародної екологічної організації «Грінпіс» («Зелений світ»). Основне завдання організації — сприяти екологічному відродженню та привертати увагу людей і влади до збереження природи. За кілька десятиліть «Грінпіс» виріс із групи ентузіастів до потужної міжнародної екологічної організації, яка активно діє в усьому світі. Національні представництва організації існують більш ніж у 40 країнах світу. Українським представництвом є «Грінпіс-Україна».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- Україна охороняє природу разом з іншими країнами світу.

Працюймо над проектом

Обери одну з поданих тем, виконай і захисти проект.

1. Всесвітній День охорони навколишнього середовища.
2. Діяльність Всесвітнього фонду дикої природи.
3. Що може зробити для охорони природи наш клас?

§ 33. Усім світом охороняємо природні багатства

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

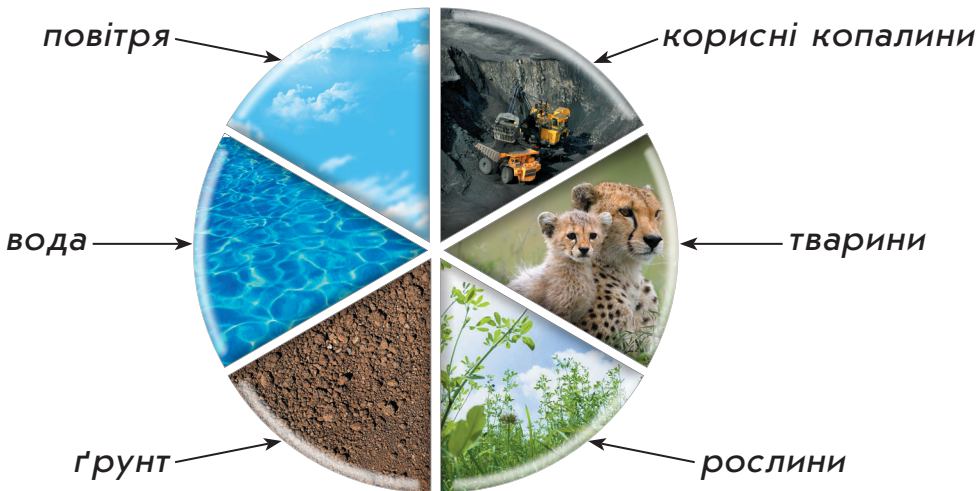
- Повітря, вода, ґрунт, корисні копалини, тварини, рослини — це ...

ПОДІЛИСЬ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи знаєте ви, що означає сигнал SOS?

Розкажіть за схемою, які природні багатства можуть подати цей сигнал.

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як люди всього світу охороняють природні багатства?

Знайди в словничку (с. 141) слово **утилізація**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

До чого закликає автор вислову?

Дивлячись на землю з космосу, ти розумієш, що все на нашому світі взаємопов'язано, що всі ми, незалежно від того, на якому континенті живемо і в якому місті, всі ми — брати і сестри. Земля — наш спільний дім, який ми повинні оберігати і про який повинні піклуватися.

Я. Артюс-Бертран, французький фотограф

Користуючись таблицею, розкажіть, які свята й акції придумали люди для захисту природних багатств.

11 січня	Всесвітній день заповідників
21 березня	Міжнародний день лісу
22 березня	Всесвітній день водних ресурсів (День води)
22 квітня	Всесвітній день Землі
22 травня	Міжнародний день збереження біологічної різноманітності (флори і фауни Землі)
5 червня	Всесвітній день охорони навколишнього середовища
16 вересня	Міжнародний день охорони озонового шару

22 вересня	День без автомобілів, Європейський день пішоходів
Тиждень у вересні	Всесвітня акція «Очистимо планету від сміття»
Останній четвер жовтня	Міжнародний день без паперу
11 листопада	Міжнародний день енергозбереження
15 листопада	День вторинної переробки

 Яка мета Міжнародного дня без паперу та Дня без автомобілів?

 Прочитайте текст. Розкажіть, як вчені різних країн вирішують проблему переробки сміття.

Холодильники містять небезпечний для природи газ фреон. Фінське підприємство Екокет переробило вже близько 300 тисяч холодильників

*Міжнародний
символ
вторинної
переробки —
стрічка
Мебіуса*

з метою утилізації цього газу. Після переробки більшість матеріалів повертається в промисловість як вторинна сировина або енергія.

Вироби з пластика, який широко використовується в побуті й техніці, не можна переплавити для нового використання, їх утилізація полягає в розмелюванні або розчиненні в дорогих і токсичних реактивах. Американські вчені виявили, що довговічний пластик може повністю розкладатися грибом «біла гниль», яка зазвичай розвивається на деревині.

У Німеччині вважають, що утилізація сміття — справа кожного громадянина. У цій країні не лише ретельно сортують сміття, а й здають для повторного використання упаковки, помічені емблемою із «зеленою крапкою». Німецька влада стимулює виробників створювати продукти, які, перетворюючись на сміття, завдають споживачам мінімум турбот.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- громадяни всіх країн намагаються зберігати природні багатства.

Я ПРАГНУ

- економно користуватися водою, папером, заощаджувати електроенергію.

§ 34. Усім світом охороняємо культуру різних народів

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Як називається чудо світу, яке знаходиться в Єгипті?

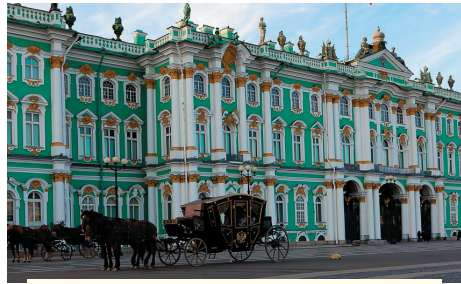
Поділись своїми думками

Розгляньте фотографії. Чи знаєте ви, де знаходяться ці культурні пам'ятки?

Лувр

Ермітаж

Софійський собор

Великий Китайський мур

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як моя країна разом з іншими державами бере участь у збереженні культурних цінностей?

Знайди в словничку (с. 139) словосполучення **пам'ятка культури**. Довідайся його значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитайте текст. **i**

ЮНЕСКО — міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка за співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

Світова спадщина ЮНЕСКО — це видатні культурні та природні цінності, що становлять надбання всього людства. Станом на 2014 рік у списку Світової спадщини знаходиться 1007 об'єктів (зокрема 779 культурних і 197 природних). Держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини, беруть на себе зобов'язання їх зберігати.

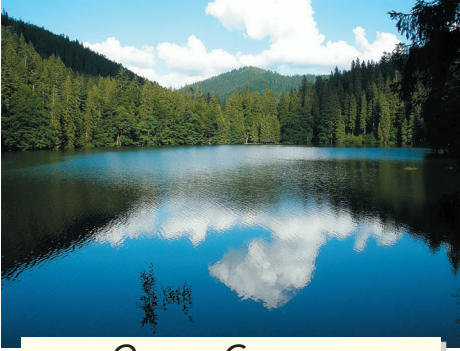
Україна є членом ЮНЕСКО з 1975 року. На території нашої держави — сім культурних і один природний об'єкт зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Два з них — Собор Святої Софії та Києво-Печерська лавра в Києві — визнані шедеврами творчого людського генія.

Для чого створено ЮНЕСКО? Що є Світовою спадщиною ЮНЕСКО?

Розгляньте фотографії та розкажіть, які об'єкти в Україні належать до Світової спадщини ЮНЕСКО.

Озеро Синевир

Історичний центр Львова

Поміркуйте й розкажіть, як ви можете охороняти й зберігати культурну спадщину свого народу.

Працюймо над проектом «Культурна спадщина моєї держави».

Дізнайся повний перелік об'єктів зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО, розташованих на території України. Обери один із них, виконай і захисти проект.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- в усьому світі люди охороняють об'єкти культурної спадщини.

Я ПРАГНУ

- охороняти культурну спадщину свого народу.

§ 35. Внесок українців у досягнення науки, культури та спорту

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Кого з відомих учених, письменників, художників, співаків, спортсменів України ти можеш назвати?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- більше про видатних українців.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст і розглянь портрети. **i**

Проект «Великі українці» тривав півроку. Його було розпочато восени 2007 року й завершено 11 квітня 2008 року.

Мета проекту — шляхом опитування всіх громадян України визначити 100 осіб, які вважаються видатними державними й політичними діячами, військовими, письменниками, художниками, ученими, спортсменами, релігійними діячами в національній і світовій історії.

На звання Великого українця претендувало 14 тисяч осіб, за яких було подано понад 800 тисяч голосів.

До першої двадцятки увійшли такі особи:

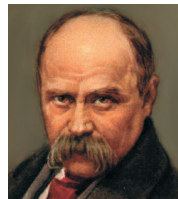
Ярослав Мудрий (бл. 983–1054)

Київська Русь за часів правління Ярослава Мудрого була великою й могутньою державою Європи, досягнувши на ті часи найвищого розвитку. Він дбав про освіту й культуру свого народу, заснував при Софійському соборі школу та бібліотеку. За роки його князювання було укладено Правду Ярослава (найдавнішу частину законів права — Руської Правди).

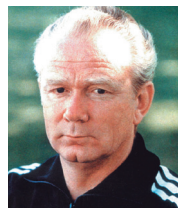
Тарас Шевченко (1814–1861)

Видатний український поет, вважається основоположником сучасної української мови. Талановитий художник.

Валерій Лобановський (1939–2002)

Заслужений тренер СРСР (1975). Герой України (посмертно). Відомий завдяки своїй роботі в київському «Динамо», збірних СРСР і України.

Сергій Корольов (1906–1966)

Академік, конструктор перших штучних супутників Землі та космічних кораблів. Під його керівництвом запущено перший штучний супутник Землі, відбувся перший політ людини в космос.

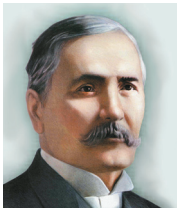

Ліна Костенко (нар. 1930 р.)

Свої перші вірші вона надрукувала ще під час навчання у школі, коли їй було 16 років. Ліна Костенко — автор багатьох віршів, поем, публіцистичних творів. Значну кількість своїх віршів вона присвятила дітям.

Твори поетеси перекладено англійською, білоруською, естонською, італійською, німецькою, словацькою та французькою мовами.

Микола Лисенко (1842–1912)

Видатний український композитор, піаніст, диригент, педагог.

До найвідоміших творів Лисенка належить музика гімнів «Молитва за Україну» та «Вічний революціонер».

Українським музикантам щороку присуджується Премія імені Миколи Лисенка за видатні музичні твори та музикознавчі праці. Періодично в Києві проводиться Міжнародний музичний конкурс імені Миколи Лисенка.

Богдан Ступка (1941–2012)

Український актор театру й кіно, лауреат Шевченківської премії, Народний артист України, Герой України (2011), володар титулу «Жива легенда».

Про себе актор писав так: «Мрією мого життя було, щоб українська культура стала відома в цілому світі. Мрії повинні збуватися, і я щасливий, що маю можливість сприяти цьому».

 Хто із цих великих українців зробив внесок у розвиток науки? Хто належить до діячів культури? Назви серед поданих осіб державних діячів.

 Прочитайте перелік імен видатних українців. Про кого із них ви можете розповісти просто зараз? Хто із названих осіб — наші сучасники?

Микола Амосов
 Леся Українка
 Микола Гоголь
 Віталій Кличко
 Олександр Довженко
 Леонід Биков
 Андрій Шевченко
 Іван Кожедуб
 Борис Патон
 Софія Ротару
 Лілія Підкопаєва
 Ніна Матвієнко
 Микола Пирогов
 Лесь Курбас

Ілля Мечников
 Іван Франко
 Михайло Грушевський
 Володимир Кличко
 Соломія Крушельницька
 Володимир Вернадський
 Сергій Бубка
 Михайло Коцюбинський
 Євген Патон
 Олег Блохін
 Яна Клочкова
 Ілля Репін
 Антон Макаренко
 Микола Ватутін

 Працюймо над проектом «Видатні українці»
 Серед поданого вище переліку виберіть ім'я, яке досі було для вас невідомим. Дізнайтеся про цю людину якнайбільше і розкажіть про неї в класі.

Я ПРАГНУ

- зробити гарний проект і розповісти про одного з видатних українців.

СЛОВНИЧОК

Біорізноманіття — різноманіття живої природи.

Витівка — що-небудь сказане або зроблене для розваги, сміху; жарт, вигадка.

Відповідальність — свідоме ставлення людини до суспільних норм і цінностей, до своїх учинків і їх наслідків для суспільства.

Географічна карта — зображення в певному масштабі території земної поверхні на площині, виконане за допомогою умовних знаків.

Гідність — особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, у якому визнається цінність особистості.

Гість — той, хто приходить відвідати когонебудь удома.

Гостинність — готовність, бажання приймати гостей і пригощати їх.

Громадянські права — це права, які мають забезпечити особисті потреби людини, її особисте життя. До громадянських прав належать право на життя, недоторканність особи, її житла, таємниця листування, телефонні переговори, право на повагу гідності людини, свободу віросповідання і світогляду, на вільне пересування, вибір місця проживання і заняття.

Декларація — документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій.

Делікатність — увічливість, люб'язність, тактовність, готовність виявити увагу, зробити послугу.

Дискримінація — порушення прав людини.

Дискусія — колективне обговорення якого-небудь спірного питання. Мета дискусії — виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильно розв'язати проблему.

Доброзичливість — ставлення до людини, орієнтоване на сприяння її блага, на здійснення добра. Доброзичливість являється у прихильності, симпатії, співчутті, благодіянні.

Довкілля — природне навколишнє середовище, сукупність усіх живих і неживих об'єктів, що зустрічаються в певному регіоні.

Екологія — наука про взаємодії живих організмів і їх спільнот між собою та з навколишнім середовищем.

Емоції — переживання людини, пов'язані із задоволенням або незадоволенням її фізіологічних і духовних потреб. Емоції відображають ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе та до результатів своєї діяльності.

Етикет — норми й правила, які відображають уявлення про гідну поведінку людей у суспільстві.

Звичай — загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу тощо.

Злочин — зlodіяння з точки зору людини, групи людей чи людства в цілому. Правопорушення, небезпечне для людини або суспільства.

Конституція — основний державний документ (закон), що визначає державний устрій, порядок і принципи роботи органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян.

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів, ворожі стосунки.

Культура — сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Культура об'єднує в собі науку й освіту, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд.

Культура мовлення — дотримання сталих мовних норм усної та писемної літературної мови, а також свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Культура поведінки — сукупність форм щоденної поведінки людини (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки.

Культура спілкування — частина культури поведінки людини в суспільстві; правила ведення розмови між мовцем і слухачем.

Людство — усі люди на Землі, людська спільнота, людський рід.

Милосердя — діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в тому потребу.

Можливість — здійсненність, допустимість чого-небудь за певних умов.

Неповторний — такий, що не може повторитися, відбутися ще раз.

Обговорення — обмін із ким-небудь поглядами, міркуваннями, враженнями.

Обов'язок — це те, що ми повинні виконувати, щоб бути корисними собі та оточуючим.

Особистість — окрема людина із власними рисами характеру, поведінкою, культурою.

Оточення — навколишня обстановка, люди, які є навколо кого-небудь; середовище.

Пам'ятка культури — визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що

є частиною культурного надбання країни, людства загалом і охороняється законом.

Піклування — виявлення уваги до чийх-небудь потреб, турбота про кого-небудь, допомога.

Планета — небесне тіло кулястої форми, яке обертається навколо Сонця.

Почуття — психічні й фізичні відчуття людини; здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище.

Права — інтереси певної особи, суспільної групи, які спираються на закон.

Правопорушення — порушення норм поведінки, установлених законами чи іншими нормативними актами.

Природні ресурси — сукупність об'єктів та систем живої та неживої природи, що оточують людину, які використовуються у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини та суспільства.

Реліквія — річ, яку особливо шанують і зберігають як пам'ять про минуле.

Сварка — гостра суперечка, що супроводжується взаємними докорами, образами.

Символ — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища.

Спадщина — майно, що переходить після смерті його власника до іншої особи; явища культури, науки, побуту, що залишилися від попередніх часів.

Спілкування — взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок.

Суверенітет — незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах.

Талант — видатні природні здібності людини; обдаровання.

Толерантність — поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо.

Турбота — увага до чийось потреб; піклування про кого-небудь.

Успіх — значні досягнення, удача; громадське визнання, схвалення чийось досягнень.

Утилізація — використання чого-небудь для переробки; використання будь-яких відходів або лишків як сировини, напівфабрикатів, палива, добрива тощо.

Філософ — мислитель, який розробляє питання світогляду.

Цінність — певна матеріальна або духовна вартість; важливість, значущість чого-небудь.

Зміст

Людина

§ 1. Неповторність кожної людини	3
§ 2. Життя людини — найвища цінність	7
§ 3. Людське «Я»	11
§ 4. Справжня особистість.	16
§ 5. Можливості людини.	21
§ 6. Досягнення успіху	25
§ 7. Наполегливість — важлива риса характеру людини.	29

Людина серед людей

§ 8. Роль спілкування в житті людини	33
§ 9. Культура поведінки	37
§ 10. Вчимося бути культурними у спілкуванні, мовленні, зовнішності	42
§ 11. Правила поведінки в гостях. Правила гостинності	47
§ 12. Культура спілкування. Конфлікти	52
§ 13. Культура спілкування. Давайте жити дружно.	56
§ 14. Людські чесноти	60

Людина в суспільстві

§ 15. Права громадянина	64
§ 16. Обов'язки громадянина	69

§ 17. Основні символи держави	72
§ 18. Турбота кожного про оточення. Люди навколо мене	76
§ 19. Турбота кожного про довкілля. Я і природа. Я і довкілля.	81
§ 20. Турбота кожного про історичну та культурну спадщину	85
§ 21. Відповідальність за правопорушення	90
§ 22–23. Подорож Містом Майстрів.	93

Людина і світ

§ 24. Планета Земля — наш спільний дім	100
§ 25. Різноманітність культур і звичаїв народів.	103
§ 26. Найближчі сусіди України. Запрошення до подорожі	107
§ 27. Ми — мандрівники	111
§ 28. Подорож до Польщі	113
§ 29. Подорож до Великої Британії	115
§ 30. Подорож до Китаю	117
§ 31. Подорож до Індії.	119
§ 32. Усім світом охороняємо природу	121
§ 33. Усім світом охороняємо природні багатства	125
§ 34. Усім світом охороняємо культуру різних народів.	129
§ 35. Внесок українців у досягнення науки, культури та спорту	132
Словничок	136

Відомості про користувача підручника

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Навчальне видання

ТАГЛІНА Ольга Валентинівна
ІВАНОВА Галина Жанівна

Я У СВІТІ

Підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Провідний редактор *Сфімова І. В.*

Редактор *Копитіна І. В.*

Технічний редактор *Романова О. В.*

Коректор *Бірченко М. М.*

Код Н900287У. Формат 70х90/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,53. Обл.-вид.арк. 12,65. Наклад 73 914 прим.

ТОВ Видавництво «Ранок».

Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008. 61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.com.ua

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

www.ranok.com.ua

Підручник допоможе учням:

- навчитися самостійно працювати з інформацією
- практично і творчо застосовувати набуті знання
- ставити питання й шукати відповіді на них
- поважати свій народ
- любити свою Батьківщину

На базі підручника створено навчально-методичний комплект «Я У СВІТІ. 4 клас»:

- ПІДРУЧНИК
- Робочий зошит
- Відривні картки
- Плакати
- Розробки уроків

ISBN 978-617-09-2487-2

9 786170 924872 >

www.ranok.com.ua

ІНТЕРНЕТ-ПІДТРИМКА

Фото- і відеоматеріали,
кольорові карти

interactive@ranok.com.ua

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Навчально-методична література видавництва «РАНОК»

УСІ КНИГИ ТУТ!

КУПИТИ: WWW.RANOK.COM.UA

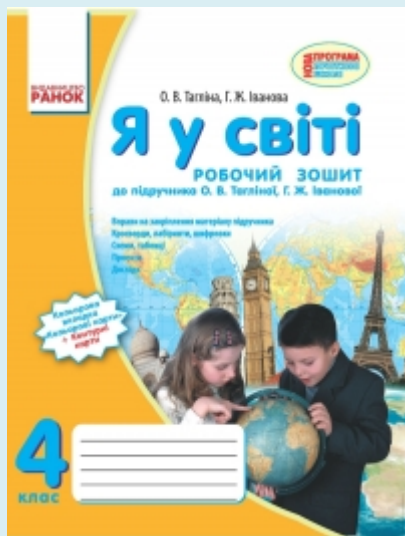
ЗАВАНТАЖИТИ: WWW.E-RANOK.COM.UA

ЗАМОВИТИ: (057) 727-70-90, pochta@ranok.com.ua

e-RANOK рекомендує:

Електронні книги

Я у світі. 4 клас : робочий зошит : до підруч. О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової

Я у світі: Зошит для контролю навчальних досягнень. 3 клас

Я у світі. 4 клас: експрес-контроль: до підруч. Н. М. Бібік

Ми у соціальних мережах:

Придбайте книжку собі до смаку саме зараз!

e-ranok.com.ua

Нас цікавлять Ваші враження та побажання!